Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Pligt eller profession?

- Hærens rekruttering gennem 300 år

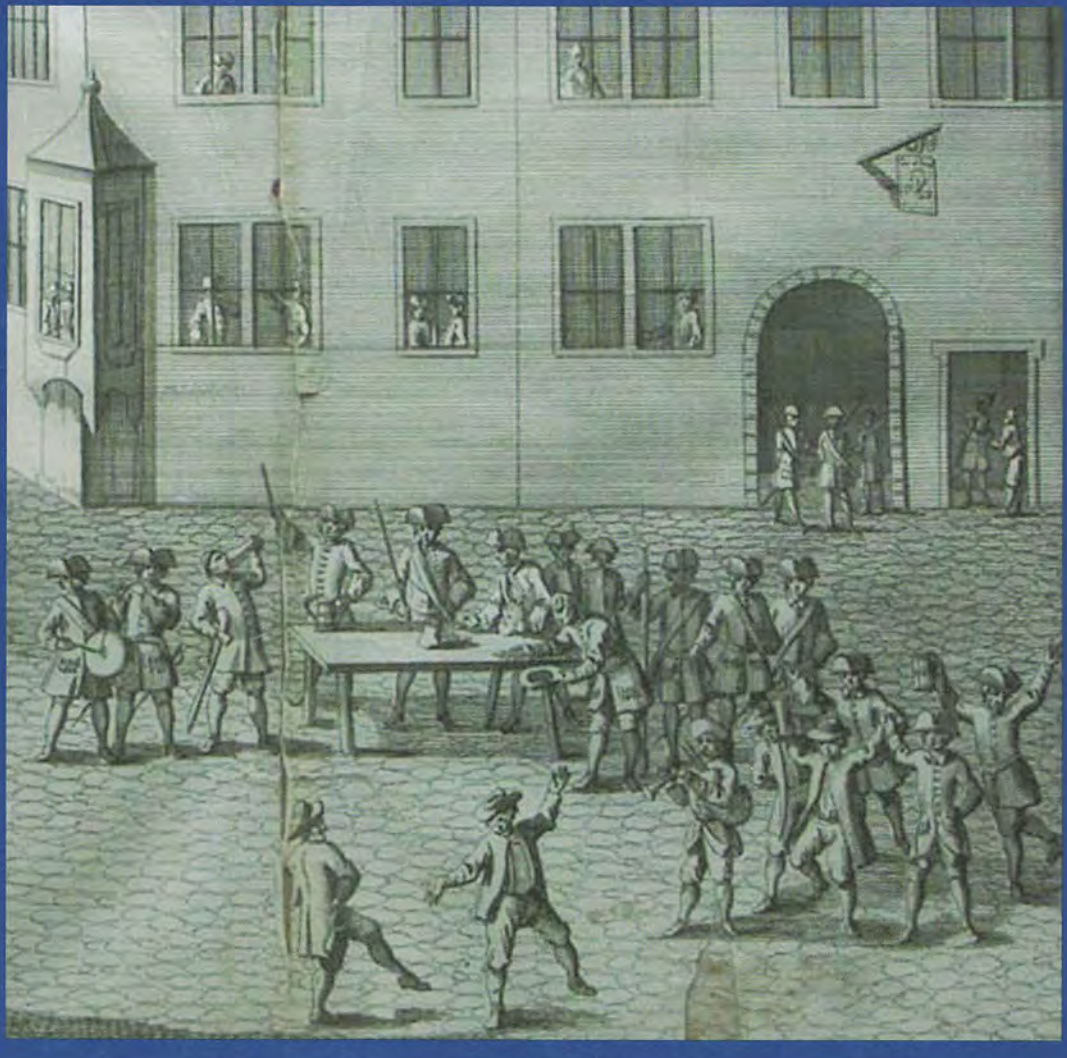

Af Karsten Skjold Petersen

Pligt eller profession

Udgivet af Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste, FOV

Ryvangs Allé 1

Postboks 857

2100 København Ø

Telefon 39 15 13 00

e-mail: fov@fov.dk

Redaktion: Sune Wadskjær Nielsen

Redaktionen er afsluttet i januar 2004

1. udgave. 1. oplag.

København 2004

Grafisk opsætning: Sune Wadskjær Nielsen

Tryk: Stranbygaard A/S

IBSN: 87-91322-04-9

Denne bog er gratis. Ved bestilling opkræves et mindre administrationsgebyr.

Synspunkter i dette hæfte er alene et udtryk for forfatterens egen holdning, og er ikke et udtryk for officielle danske synspunkter.

Pligt eller Profession?

- Hærens rekruttering gennem 300 år

Af Karsten Skjold Petersen

Indhold

Indledning 3

1660-1802
Den hvervede hær og militserne 7
Hvervningens organisering 27

1803-1848
Bondestandens værnepligt 37

1849-1950
Den almindelige værnepligt 45

1951-2003
Den blandede hær 57

Afrunding 67

Links 73

Litteratur 74

Indledning

Værnepligtige fra Dronningens Artilleriregiment under brigadeøvelse for 1. jydske brigade. Efter alt at dømme vil næste forsvarforlig ikke omfatte enheder, der består af værnepligtige der skal mobiliseres, fordi det ikke er forsvarligt at bruge dem i internationale operationer. Ligesom tidligere må hæren løbende tilpasse sig regeringens krav.
Foto: Sune Wadskjær Nielsen, FOV.

Hvem der skal forsvare riget, og på hvilken måde de udvælges, har de sidste århundreder været et stridens æble. Alle vil gerne have riget forsvaret, men det skal helst være de andre, der gør det, og det skal også helst være de andre, der betaler, hvad det koster. Samfundets forskellige grupper har altid forsøgt at lægge forsvarsbyrden over på de andre gruppers skuldre.

En løsning på problemet var, at lade frivillige varetage forsvaret - så var der ingen der behøvede at tvinge

Hjemmeværnet, som hovedsageligt består af frivillige, har i de senere år været til debat. Nogle mener at Hjemmeværnets betydning er blevet større, fordi forsvarets regulære styrker nu er orienteret mod operationer i fjerne lande. Andre betragter Hjemmeværnet som irrelevant, fordi det er bundet til forsvaret af hjemlandet, hvilket der ikke er så stort behov for, da truslen mod Danmarks territorium synes at være faldet helt bort. Foto: Line Lærkholm, FOV.

hinanden. Det har dog aldrig været muligt at skaffe frivillige nok, med mindre fjenden stod og bankede på porten, eller medmindre man betalte dem usædvanlig godt. Dette rejste derfor nogle nye problemer, idet en sådan frivillig hær enten blev for dyr eller for lille og dårlig. Kvalitet koster som bekendt.

Diskussionen, om hvordan forsvaret skal rekruttere, dvs. skaffe mandskab, er hverken ny eller specielt dansk. I alle lande har man med mellemrum diskuteret spørgsmålet livligt. Løsningsmodellerne har været utallige, og den generelle samfundsudvikling, samt ændringer i forholdet til andre stater gør, at rekrutteringsformen jævnligt må undergå forandringer.

Den kolde krigs afslutning, og et stigende politisk ønske om at deltage i internationale aktioner, har ændret forudsætningerne for den traditionelle værnepligtshær.

Soldater fra Jægerkorpset, som sammen med Frømandskorpset udgør Danmarks specialoperationsstyrker. Efter den 11. september 2001 har der været meget stor efterspørgsel efter specialoperationsstyrker, da de er bedst egnede til at bekæmpe terrorister, og desuden har en vigtig i rolle i forhold til anvendelse af præcisionsvåben. Specialoperationsstyrkerne udgør et særligt rekrutteringsmæssigt problem, da det er vanskeligt at rekruttere nok egnede folk til at klare deres meget krævende opgaver. Foto: Per A. Rasmussen, FOV.

Flere europæiske lande har i de senere år ophævet værnepligten som en konsekvens af denne udvikling. Diskussionen om hærens rekruttering er derfor atter blusset op i Danmark, og i en sådan situation kan det være interessant at kaste et blik tilbage på historien.

Den danske hærs rekruttering gennem de seneste godt 300 år er en lang og kompliceret affære. I denne korte gennemgang er de mange år forsøgt opdelt i kortere perioder, fire i alt, som hver er tildelt et kapitel. Det første kapitel, der dækker perioden 1660-1802, beskriver etableringen af en stående hær, der bestod af en hvervet kerne til stadig tjeneste og en milits af udskrevne bønderkarle, der kun var indkaldt få uger hvert år.

Den hvervede felthær og militsen var ind til 1760'erne administrativt og fysisk adskilt i forskellige regimenter. Perioden afsluttedes med en værnepligtsordning, der på papiret afskaffede hvervningen og indførte en rigtig værnepligtshær. Kapiteloverskriften for den næste periode, 1803-1848, antyder, at denne værnepligtshær kun bestod af mænd fra bondesamfundet. Det nye i forhold til den foregående periode var, at bønderkarlene nu blev indkaldt til regulær tjeneste, hvor de erstattede de hvervede. Treårskrigens udbrud, og de politiske omvæltninger ved enevældens afskaffelse, betød et nyt og afgørende skifte i den danske hærs rekruttering. Med Junigrundloven af 1849 skulle alle rigets unge mænd, og ikke kun bønderkarlene, nu gøre tjeneste i værnepligtshæren. Denne overgang indledte en ny 100 år lang periode, der var temmelig stabil, hvis man anskuer den ud fra rekrutteringsspørgsmålet. Perioden er beskrevet i kapitel tre, der dækker perioden 1849-1950. Det sidste kapitel beskriver efterkrigstiden, hvor genindførelsen af hvervede soldater med forsvarsloven af 1951 markerede et vendepunkt. Værnepligten bibeholdtes dog, og kapitlet har derfor fået overskriften "Den blandede hær".

1660-1802 Den hvervede hær og militserne

Til minde om oprettelsen af Landmilitsen i 1701 blev riddersalen på Rosenborg Slot nogle år efter udsmykket med stukrelieffer, der viser landsoldaterne, som man gerne ville have, at de skulle se ud.

Da kongemagten i 1660 tiltog sig enevældig magt, havde den behov for at sikre sin position. Midlet hertil var etableringen af en stående hær. Kernen i denne hær skulle være hvervede regimenter, som kun var loyale over for kongen. Den hvervede hær var imidlertid meget kostbar, og kongemagten var derfor nødt til at supplere den med en

Milits
Hær med kortvarig uddannelse, der kun indkaldes ved egentlige krigstrusler, og som kun sjældent mødes til øvelser. I modsætning til en stående hær med fast tjeneste er militsens befalingsmænd og officerer hjemsendt det meste af tiden.

udskreven milits af værnepligtige bønderkarle. Med visse justeringer eksisterede denne ordning de næste godt 140 år. Fra 1760'erne indledtes imidlertid en debat om hærens rekruttering: Skulle hæren være hvervet eller udskreven? Bølgerne i denne diskussion gik undertiden meget højt, og bragte politikere og generaler til fald. Tendensen var dog klar. Ønsket om en national udskreven hær voksede støt trods godsejernes modvilje. I begyndelsen af 1800-tallet var tiden moden og befolkningsgrundlaget til stede, hvorefter man besluttede, at landet udelukkende skulle forsvares af sine egne "kiække Sønner".

Den stående hær

Under de såkaldte Karl Gustav Krige med Sverige 1657-60 oprettedes flere hvervede regimenter, heriblandt Den kgl. Livgarde til Fods. Dette repræsenterede for så vidt intet nyt, idet hvervede hære altid blev stillet på benene i forbindelse med krige eller trusler om samme. Det nye var imidlertid, at hæren ikke blev opløst efter freden. Med Enevældens indførelse i 1660 fik Danmark således en stående hær, der dels bestod af nationalt udskrevne regimenter, dels af hvervede. En milits bestående af nogle få udskrevne regimenter havde bestået siden 1614.
Den unge enevældes hær kom til at bestå af et infanteri, hvor godt halvdelen var hvervede, og et rytteri der udelukkende bestod af hvervede. Rytteriet blev dog udvidet med nationale regimenter ved oprettelsen af rytterdistrikterne i 1670. Under Skånske Krig 1675-79 blev udskrevne i stort omfang stukket ind i de hvervede regimenter til felttjeneste. Efter krigen genoptog man imidlertid ikke udskrivningen, og den udskrevne styrke reduceredes herefter gradvist ved naturlig afgang.

Landmilitsen

Ved udgangen af 1600-tallet bestod fodfolket praktisk taget

kun af hvervede, medens rytteriet endnu opretholdt en vis national styrke. Den kortvarige krig i 1700, hvor Sverige under Karl 12. havde gjort landgang i Nordsjælland, fremskyndede imidlertid behovet for en regelmæssig og billig rekruttering til infanteriet, hvorfor genoprettelse af militsen blev bragt i forslag. Kongens ønske om at generobre Skåne spillede givetvis også ind. Ved at bemande fæstninger og grænser ville militsen således kunne frigøre den hvervede felthær. Ved forordning af 22. februar 1701 oprettedes derfor Frederik 4.'s milits.
Under Landmilitsen etableredes en udbredt mistillid til hæren blandt bønderne. Trods forsikringer om det modsatte blev udskrevne bønder således stukket ind i hvervede regimenter, som herefter blev lejet ud til fremmede fyrster i Den spanske Arvefølgekrig 1701-13. Imod forventning blev udskrevne ligeledes indlemmet i felthæren under slagene i Store nordiske Krig, som Danmark deltog i fra 1709 til 1720. Endelig blev udskrevne anvendt som soldateske, dvs. marineinfanteri, en frygtet og forhadt tjeneste. En yderligere spore til utilfredshed var officerernes og underofficerernes brutale og nedladende opførsel.

I 1724 blev landmilitsen indskrænket og ved Christian 6.'s tronbestigelse i 1730 blev den helt nedlagt, hvilket skete på grund af kritik fra godsejerne, der mente, at militsen medførte et underskud af arbejdskraft i landbruget. Det viste sig imidlertid hurtigt, at netop godsejerne havde svært ved at undvære militsen. Landmilitsforordningens bestemmelser om pastvang, binding til eksercerpladsens distrikt, og mulighed for fritagelse ved gårdfæste var alle til godsejernes fordel, fordi det gav godsejerne mere kontrol med landbefolkningen. Selve militsen var de gerne foruden, men de dermed forbundne indskrænkninger i karlenes frie bevægelighed, så de gerne genindført og udvidet. Også i militæret var man bekymret over landmilitsens afskaffelse, eftersom man ikke havde råd til

Figur af en udskrevet soldat fra Færøerne som findes i Nordmandsdalen på Fredensborg slot. Den er er lavet i 1760'erne eller 70'erne. Foto: Per A. Rasmussen, FOV.

Danskere i udenlandsk sold

Det var en bekostelig affære for den danske enevælde at have stående hær. En måde, man kunne nedbringe udgifterne på, var at udleje dele af hæren til andre europæiske magter.

Således deltog et dansk korps på 6.000 mand infanteri og 1.000 ryttere i Wilhelm af Oraniens felttog i Irland fra 1690 til 1691. Samme korps blev overført til Flandern, hvor det i årene 1692-97 sammen med engelske og hollandske tropper forsvarede Nederlandene mod franske angreb. Der blev også udlejet en dansk styrke på 2.400 mand til Østrig, der i 1692-98 indsatte dem mod tyrkiske styrker og ungarske oprørere. Under Den spanske Arvefølgekrig udlånte Danmark et korps på 8.000 mand til den østrigske kejser. Korpset blev brugt flittigt på krigsskuepladser i Norditalien og Ungarn i årene 1704-09. Et andet korps på 12.000 mand var i engelsk-hollandsk tjeneste i perioden 1702-14, og deltog i nogle af de blodigste slag i krigen. Danmark stillede med 6.000 mand til Den polske Tronfølgerkrig i 1733-35. De stod ved Rhinen, og var igen underlagt den østrigske kejser, men deltog kun i sporadiske kampe. Sidste gang danske soldater fungerede som lejetropper var i 1741-42, hvor 7.000 mand blev sendt til Hannover uden at komme i kamp. I de fleste af de krige, hvor danske troppekontingenter blev udlejet, var Frankrig modstanderen. I 1743 indgik Danmark en aftale med Frankrig, hvor kongen forpligtede sig til at holde sig neutral og ikke udleje soldater til Frankrigs fjender. Som modydelse modtog Danmark hvert år en sum penge. Aftalen stod ved magt indtil 1761.

Fordelen ved denne praksis var, at de udenlandske fyrster i den periode, tropperne var udlejet, dels betalte for leje af tropperne, og dels stod for deres underhold. Det var udgifter, som ellers tærede på det danske kongeriges finanser. Samtidig kunne den danske konge mod at udlåne hærstyrker til sine allierede slippe for at blive direkte involveret i de hyppigt forekommende europæiske konflikter. Det var lukrativt for den danske handelsflåde, når Danmark forblev neutral under en krig. Endelig fik de danske officerer og soldater en solid kamperfaring gennem de mange felttog.

Bagsiden af medaljen var de store tab, som de danske styrker ofte pådrog sig under de forskellige felttog. Samtidig risikerede man, at styrkerne var udlejet, mens man skulle bruge dem hjemme, hvilket var tilfældet under den Store nordiske Krig, hvor Danmark gik i krig i 1709, mens store troppekontingenter var udlånt til fremmede magter.

at erstatte den med hvervede soldater, og statens forsvar derfor blev svækket.

Dragon fra Livregiment Dragoner fra felttoget til Rhinen 1734-35. Under Den polske Arvefølgekrig lejede den danske konge nogle af sine hvervede regimenter ud. Badisches Oberlandesarchiv, Karlsruhe.

Stavnsbåndets indførelse

Militærets og godsejerstandens ønsker blev imødekommet. Ved forordning af 4. februar 1733 genindførte Christian 6. landmilitsen. Udskrivningen af soldater til landmilitsen havde siden 1660'erne været organiseret efter gårde og godsers værdi, som blev målt i hartkorn. Landet blev nu inddelt i lægd og hvert lægd, som blev sat til et bestemt antal hartkorn, skulle stille med en soldat. Med

Hartkorn
Værdiangivelse på landbrugsjord. Jo højere ydeevne jorden havde, jo højere var var hartkornstallet. En tønde hartkorn var dermed ingen fast størrelse.

Soldat fra Vestsjællandske nationale Regiment 1728. De nationale regimenter bestod af udskrevne bønderkarle, der kun var indkaldt til få ugers samlet tjeneste. Heroverfor stod de geworbne, eller hvervede regimenter, hvor soldaterne var til stadig tjeneste. Worgewitz. Tøjhusmuseet.

en lægdsstørrelse på 60 tønder hartkorn kom Landmilitsen til at udgøre knap 5.300 mand, der fordeltes i fire nationale regimenter. Den hvervede hær bibeholdt omtrent sin hidtidige størrelse. Som ved de tidligere militser påhvilede udskrivningen alene den del af bondestanden, der ikke var fæstere. Det mest markante træk ved forordningen var dog indførelsen af Stavnsbåndet. Ordningen gik ud på, at godsejeren skulle stille det antal soldater, som han ifølge taksationen og lægdsinddelingen var forpligtet til. Til gengæld fik han råderet over godsets bønderkarle i alderen 14 til 36 år. Først når denne alder var passeret, eller soldatertiden var overstået, kunne karlen forlade godsets jorder og søge arbejde andetsteds.

Fordi soldatertjenesten var så upopulær blandt bønderne, blev godsejernes udskrivningsret et om end endnu stærkere magtmiddel. Retten kunne således udnyttes til at sælge fripas eller til at presse forringede fæstevilkår igennem under trussel om udskrivning. Landsoldaten var udskrevet i seks til otte år afhængigt af hans alder ved udskrivningen. I denne tid eksercered es en til to timer efter kirketid en god del af årets søndage. Efter tre års tjeneste dog kun den første søndag i hver måned. Desuden var der kompagni- og regimentssamling. Fra 1738 var disse af hhv. tre og ni dages varighed, og afholdtes forskudt hvert andet år. Denne beskedne byrde har siden givet anledning til diskussion om, hvor stærkt et magtmiddel stavnsbåndet egentlig var. Altså, om i hvor høj grad godsejeren kunne anvende udskrivning som trussel, og dermed tvinge bønderkarlene til at acceptere hårdere fæsteforhold.

Opsplitningen af hæren i en hvervet felthær til stadig tjeneste og en national milits, der fungerede som reserve, mødte efterhånden modstand. Årsagerne hertil var flere. Hverve- og lønudgifterne til den store stående hær var særdeles tyngende. For at holde udgifterne i ave, blev det i stigende omfang nødvendigt at give soldaterne fri uden løn. Disse såkaldte frifolk kunne så tage civilt arbejde i byen eller det nærmeste opland. Resultatet blev, dels at hærens militære værdi faldt, dels at de resterende soldater blev overbebyrdet med tjenstlige opgaver. Kronarbejde, vagttjeneste m.v. skulle ganske enkelt udføres af færre folk. En anden årsag var, at de hvervede soldaters loyalitet og moral i stigende grad betvivledes. Baggrunden herfor var ikke mindst det store antal deserteringer.

Frifolk
Soldater der uden for den årlige eksercertid på tre til fire uger havde permission m.h.p. at tage civilt arbejde. Frifolk fik ikke løn eller indkvartering i den tid, de havde permission.

Kronarbejde
Andet arbejde end militærarbejde udført for kongemagten

Regimentscheferne var ikke blinde for, at det var den dyre hvervning, der nødvendiggjorde frifolkssystemet. Den lukkede kompagniøkonomi gav dem dog kontante fordele af systemet. De lønninger m.v., som kompagniet sparede på frifolkene, blev dels anvendt til at supplere officerernes løn, dels anvendt til yderligere hvervning. En afskaffelse af frifolkssystemet var derfor ikke velset i officerskorpset.

De reformvenlige fandt udenlandske forbilleder, ikke mindst i Preussen, hvor regimenterne bestod af en blanding af hvervede og udskrevne. Det preussiske kantonsystem med militær udskrivning i distrikter (kantoner) løste imidlertid ikke problemet med frifolkene. Andelen af frifolk var også her meget høj. Blandt militære fremstod Preussen dog generelt som et ideal. En af grundene skal søges i det forhold, at hæren nød større bevågenhed i den militariserede preussiske statsledelse, hvoraf fulgte en generelt større anseelse for militærstanden. Preussens militære sejre og navnkundige soldaterdisciplin gjorde ikke beundringen mindre. Ikke overraskende frygtede kongens rådgivere, som typisk var adelige godsejere,

da også en militært domineret statsledelse som den preussiske.

Reformer indledes under Saint Germain

Trods den voksende kritik af hærens organisering havde denne mange støtter, ikke mindst blandt de magtfulde godsejerkredse i regeringen, der længe forhindrede ændringer. Som så ofte før og siden var det kraftige ydre påvirkninger, der igangsatte reformarbejdet. Den Preussiske Syvårskrig 1756-62 medførte en ustabil situation, og Danmark begyndte at engagere krigsvante udenlandske officerer. Blandt disse var den franske general Claude Louis de Saint Germain, der ved sin ankomst i 1761 tildeltes rang af feltmarskal. Saint Germain påbegyndte straks en inspektion af den danske hær, der medførte kritik af en række af de tidligere beskrevne forhold. Endnu berørtes spørgsmålet om sammenblanding af hvervede og udskrevne tropper dog ikke.

I januar 1762 skærpedes den sikkerhedspolitiske situation kraftigt, idet den stærkt antidanske gottorper Peter 3. besteg den russiske trone. Den nye zar forberedte et angreb på Danmark, og den hjemsendte Landmilits blev genindkaldt. I juni rykkede Saint Germain med hæren ind i Mecklenburg, for der at møde den fremrykkende russiske hær. Med mordet på zar Peter 3. i juli afblæstes det russiske angreb, hvorefter den danske hær kunne vende hjem og blive demobiliseret. Det korte felttog havde imidlertid åbenbaret en række svagheder i hæren.

I den kommende tid udarbejdede de reformivrige, med Saint Germain i spidsen, herefter en række betænkninger om hærens ordning. Der var en betydelig modstand mod Saint Germain og hans reformer og hans første hærplan fra 1763, som efter preussisk forbillede indførte en blanding af hvervede og udskrevne soldater, blev kun

delvist gennemført. Efter at være blevet afskediget i 1766 gjorde han et overraskende comeback i 1767. Han var allerede klar med en ny hærplan samme år. Infanteriet skulle indskrænkes fra 16 til 14 regimenter, og hvert regiment skulle tilføjes en udskreven bataillon a 500 mand, i alt 7.000 mand. Artilleriet, der ellers udelukkende bestod af hvervede soldater, blev ligeledes forøget med to sådanne bataljoner. Til de ny nationalbataljoner skulle udskrives én mand til 12 års tjeneste af hver 46 tønder hartkorn. Stavnsbåndet opretholdtes i fuldt omfang. I maj-juni blev de nationale regimenter nedlagt, og hermed var

Den franske general Claude Louis de Saint Germain (1707-1778) blev i begyndelsen af 1760'erne headhunted til at lede den danske hær. Efter preussisk forbillede forsøgte han at sammenblande de hvervede og udskrevne regimenter og samtidig forøge de udskrevnes regulære tjeneste. Han forsøgte også at reformere hæren på en række andre punkter og skabte sig herved mange politiske fjender. Han blev endeligt afskediget i 1767.

Danmark og Rusland i 1700-tallet

Rusland var et vigtigt omdrejningspunkt for dansk udenrigspolitik i 1700-tallet. I slutningen af 1600-tallet var der vokset en gøgeunge op i det danske kongerige, nemlig det lille selvstændige hertugdømme Gottorp i Holsten. Det udgjorde et stort sikkerhedspolitisk problem for Danmark, eftersom Gottorp flere gange havde allieret sig med Sverige og svenskerne havde brugt landområdet som base for angreb på Danmark. Gottorp var militært svagt, men gennem giftermål med Europas stærke fyrstefamilier havde det lille hertugdømme fået magtfulde allierede. Truslen fra den svensk-gottorske alliance blev elimineret i Den Store Nordiske krig 1709-1720. I 1725 blev den russiske storfyrstinde Anna Petrova gift med hertug Karl Frederik af Gottorp. Dermed risikerede Danmark at få en gottorper på den russiske kejsertrone. Det var det, som skete i 1762, da Peter den 3. blev russisk zar, og Danmark og Rusland kom på randen af krig. I sidste øjeblik blev Danmark reddet af endnu et tronskifte i Rusland, da Peter den 3.'s kone Katarina overtog magten ved et militærkup.

Efter den kritiske episode i 1762 blev det dansk-russiske forhold bedre. I 1773 indgik Danmark og Rusland den såkaldte "evige alliance", hvor landene under visse betingelser forpligtede sig til at yde hinanden militærhjælp. Samtidig fik Danmark med russisk hjælp endelig løst problemet med Gottorp. Den gottorpske hertugfamilie flyttede til et andet hertugdømme, og Danmark fik herredømme over Gottorp. "Den evige alliance" var først og fremmest rettet mod Sverige. To gange blev alliancen aktiveret, nemlig i 1788 og 1808-09. Begge gange støttede Danmark den russiske krigsførelse med norske tropper, og tvang svenskerne til at holde styrker langs den norske grænse, så de ikke med al kraft kunne gå mod russerne. Alliancen var i kraft helt ind til 1809, hvor Sverige afstod Finland og Ålandsøerne til Rusland, og russerne dermed havde elimineret Sverige som en militær trussel.

det århundredgamle skel mellem hvervede og udskrevne ophævet.

Nationalrekrut
Udskreven soldat med ret og pligt som de hvervede, 1767-1802.

Landsoldat
Udskreven national. Omfattet af Stavnsbåndet.

Ud over udskrivningen af landsoldater til nationalbataljonerne skulle der i seks år årligt udskrives 670 nationalrekrutter (580 i Danmark og 90 i Hertugdømmerne) til seks års tjeneste ved de hvervede regimenter, dvs. én af hver 529 tønder hartkorn. I modsætning til landsoldaterne, der skulle blive i deres lægd, og kun bruges i overordentlig påkommende tilfælde, skulle nationalrekrutterne gøre stadig tjeneste i garnisonen. Ved udpegning af frimænd kom nationalrekrutterne dog i første række. Som en slags hvervepenge skulle regimentet betale den pågældende

Fane fra Garnisonsregimentet, som blev oprettet i 1740. Regimentet bestod af ældre soldater, hvis fysik ikke tillod aktiv felttjeneste. De kunne dog endnu anvendes til vagttjeneste, og regimentets kompagnier blev anvendt som besætning på rigets mindre fæstninger. I den hvervede hærs tid var det ikke ualmindeligt, at en soldat forblev i tjenesten det meste af sit liv. Tegning af bevaret fane, Tøjhusmuseet.

godsejer 20 rigsdaler for rekrutten. Efter endt tjeneste skulle rekrutten leveres tilbage til det gods, hvorfra han var udskrevet.

Saint Germain fik således på papiret gennemført en sammenblanding af hvervede og udskrevne med augustforordningen. Trods denne betydelige sejr var hans tid ved at rinde ud. Til den jordbesiddende magtelites store fortørnelse pressede Saint Germain stærkt på for at få Stavnsbåndet ophævet. Under forhandlingerne om en traktat med Rusland, kom Saint Germain desuden til at fornærme de russiske gesandter, der som krav for traktatens indgåelse forlangte hans afsked. I nåde blev Saint Germain herefter afskediget i november 1767.

Oprettelsen af de nye nationalbataljoner kom til at trække ud og syntes først at være gennemført i maj-juni 1769. Efter Landmilitsens nyordning fulgte nogle relativt rolige år. Under Struensee-perioden skete der kun én væsentlig om end midlertidig ændring. Livgardens to afdelinger blev nedlagt med et halvt års mellemrum. Netop nedlæggelsen af Fodgarden i december 1771 vakte stort røre, og var stærkt medvirkende til Struensees fald i februar 1772. Fodgarden blev da også genoprettet allerede dagen efter hans arrestation.

Dansk kommandosprog

De patriotiske strømninger havde længe fundet et kritikpunkt i hærens sammensætning med de mange tyske. Struensee-episoden kom til at accelerere denne udvikling. Allerede den 19. februar, to dage efter Struensees fald, forelå en resolution om indførelse af danske kommandoord i den danske hær. Den blev i juni 1773 fulgt op af en bestemmelse, ifølge hvilken dansk kommandosprog skulle indføres overalt i hæren fra 1. oktober. Kommando- og skriftsproget i hæren havde indtil da været tysk. Den demonstrative beslutning skabte en del problemer, ikke mindst i de tysktalende hertugdømmer, og det varede da også årtier, inden korrespondance og protokolføring konsekvent udførtes på dansk. En oversættelse af alle reglementer til dansk, lod ligeledes vente på sig. Det nye styre fortsatte sin kamp mod de fremmedes indflydelse. Den nok så kendte Lov om Indfødsretten af 15. januar 1776 betegner i den henseende en lovgivningsmæssig kulmination. For hærens vedkommende var indfødsretskriteriet imidlertid blevet en realitet allerede halvandet år forinden. Ved reskript af 23. juli 1774 var det blevet fastslået, at kun kongelige undersåtter kunne indstilles som officerer. Hvervning af udlændinge var dog fortsat tilladt.

Hærplanen af 1774

I 1773 blev der nedsat en kommission, der skulle komme med forslag til, hvordan hæren kunne gøres mere national. Kommissionens arbejde mundede ud i hærplanen af 1774, der medførte betydelige ændringer. De særskilte nationalbataljoner opløstes og det udskrevne mandskab blev inkorporeret i feltregimenterne. Ordningen med nationalrekrutterne bragtes til ophør, og rekrutterne hjemsendtes.

1774-hærplanen indebar, at lægdsstørrelsen fastsattes til 22 tønder hartkorn med opretholdelse af det fulde stavnsbånd fra 1764. Tjenestetiden sattes til 12 år. Tjenesten omfattede søndagseksercits de første to år, hvorefter landsoldaten blot skulle deltage i de årlige øvelser. Eksercertiden henlagdes til maj og juni måned, hvor der afsattes 17 dage til øvelser i distriktet.

De nationale strømninger fik kraftig indflydelse på udformningen af 1774-hærplanen. Dels indskrænkedes de hvervede troppers andel af hæren ganske betydeligt. Hvor de før havde udgjort omkring 2/3 af det menige mandskab, blev de nu reduceret til omkring 1/3. Dels

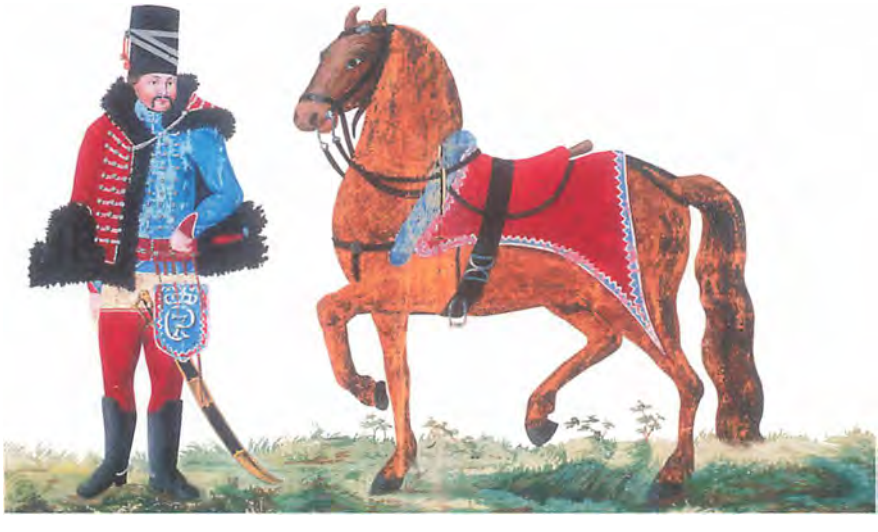

Da Husarregimentet blev genoprettet i 1774, bestod det udelukkende af hvervede soldater. Kongelig godkendt uniformstegning. Rigsarkivet.

S. C. Geddes kort over Kastellet fra 1754. København var sammen med Rendsborg i Holsten Danmarks eneste tidssvarende fæstning. Fortifikationsarbejder var dengang både dyre og komplicerede. Det krævede ofte udenlandsk eksperthjælp, når en fæstning skulle ombygges eller have forbedret forsvarsværkerne. I en krigssituation var det meningen at fæstningerne skulle bemandes af landmilitsen, da det var en mindre krævende opgave at forsvare en fæstning end at møde fjenden på åben mark. Rigsarkivet.

bestemtes det, at den udenlandske hvervning aldeles skulle ophøre. Infanteriet fik dog snart så svært ved at holde den reglementerede styrke, at den udenlandske hvervning atter blev givet fri det følgende år.

I forhold til den strid, spørgsmålet om samling af de udskrevne og de hvervede soldater havde voldt tidligere, forløb forarbejdet til og gennemførelsen af 1774-hærplanen forbavsende smertefrit.

Stavnsbåndsforordningen af 1788

Kronprinsens reformivrige regering havde andre og større planer end de, der kom til udtryk i den relativt moderate hærplan af 1785. En bedring af bøndernes vilkår stod, sammen med ønsket om at forbedre hærens rekruttering med udskrevet mandskab, højt på den politiske dagsorden. Godsejerne havde med deres støtter i regering og administration længe vanskeliggjort udskrivningen. Derudover var hæren til stadighed blevet tilbudt lægdernes ringeste rekrutmateriale. De bedste karle sørgede godsejerne for at beholde. Denne praksis

gjorde det vanskeligt for hæren at skaffe nok egnede folk. Det hartkornsbaserede udskrivningsprincip gav endvidere anledning til betydelige lokale og regionale forskelle i udskrivningsbyrden. Resultatet af disse overvejelser blev forordningen om Stavnsbåndets løsning af 20. juni 1788, der medførte en eliminering af godsejernes rolle i udskrivningsspørgsmålet. Følgende var de vigtigste punkter i forordningen:

- Hvor godsejerne førhen havde haft pligt til at stille soldater, blev militærtjenesten gjort til en personlig pligt for mænd af bondestanden. Som hidtil var folk, der befandt sig i et fæsteforhold, fritaget. Udskrivningen lagdes i hænderne på særlige sessioner.
- Stavnsbåndet til godset skulle helt ophøre fra år 1800. Dog med øjeblikkelig virkning for alle over 36 år samt for dem, der havde gjort tjeneste. For drenge under 14 år skulle stavnsbåndet omfatte udskrivningsdistriktet, dvs. et til to amter. For mænd i alderen 14-36 år opretholdtes stavnsbåndet til godset indtil år 1800, hvor det erstattedes af en binding til udskrivningsdistriktet.
- Udskrivningen skulle ikke længere baseres på hartkornet, men på folketallet.
- Tjenestetiden nedsattes til otte år.
- Sessionen skulle fortrinsvis udtage de 20-årige, dernæst de 21-årige og så fremdeles, indtil behovet var dækket.
- Udskrivningen af nationalrekrutter blev ligeledes gjort afhængig af folketallet.
- Det forbødes regimenterne at hverve blandt de, der stod i lægdsrullen. Da denne omfattede alle drengebørn af bondestanden fra fødslen, og forbudet også gjaldt afskedigede landsoldater, var hvervning på landet reelt umuliggjort.

Paradoksalt nok modsatte Generalitets- og Kommissariatskollegiet sig forslaget. Man frygtede især, at nedsættelsen af tjenestetiden fra 12 til 8 år ville gøre

Uniformskjole for menig af 1. Jydske Infanteriregiment model 1789. Kjolen er Tøjhusmuseets ældste bevarede uniformskjole. Foto: Tøjhusmuseet.

det umuligt at opretholde styrkemålet. En nedsættelse af tjenestetiden ville således medføre en øget udskrivning. Under indtryk af de hidtidige vanskeligheder med at skaffe nok egnede folk, forudså man, at det herefter ville blive ganske umuligt. Resultatet af de såkaldte extrasessioner 1789-92 viste imidlertid, at denne frygt var ubegrundet, og at forordningens bagmænd havde vurderet udskrivningsgrundlaget rigtigt. Denne vurdering var foretaget på baggrund af den første detaljerede folketælling i Danmark fra 1787. Efter at hæren var fuldt forsynet med

udskrevne, stod der endnu ca. 30.000 tjenstduelige karle i reserverullerne. Endnu turde man dog ikke erstatte den hvervede hær med en udskreven.

Landeværn, borgervæbninger og kystmilits

Genoptagelsen af den væbnede neutralitet i december 1800 bragte Danmark på kollisionskurs med England. Under indtryk af den nye trussel udkom forordningen af 19. januar 1801 om oprettelse af et landeværn. Samme år bestemtes, at der skulle oprettes borgerkorps i alle købstæder, der ikke allerede havde en sådan, og endelig indledte man oprettelsen af en frivillig kystmilits. Hensigten med disse enheder var at skabe et lokalforsvar, som kunne forsinke en eventuel fjende, ind til felthæren nåede frem.

Landeværnet omfattede alle mænd på landet, som ikke var tjenstgørende i hæren. I praksis vil det sige alle de, der havde aftjent deres værnepligt, samt de overtallige fra den regulære udskrivning. Selv når man havde forladt hæren, skulle man fortsat være tilknyttet Landeværnet ind til man blev 45 år.

Kystmilitsen var en mand-af-huse ordning, der fastslog, at alle der boede i nærheden af kysten, havde pligt til i påkommende tilfælde at stille med de våben, han kunne skaffe. Ordningen omfattede alle mænd i alderen 20-50 år.

Borgervæbningerne omfattede kun de egentlige borgere, d.v.s de der havde borgerbrev og drev borgerlig næring. Almindelige lønmodtagere som læredrenge, håndværkersvende og tjenestekarle var således fritaget for tjeneste.

Værnepligtsordningen af 1802

Slaget på Reden i 1801 udløste en vældig patriotisk begejstring i befolkningen, ikke mindst i København. Kronprins Frederik, der regerede landet for sin syge far, Christian 7., blev stærkt grebet heraf og ønskede at gennemføre idéen om en national udskreven hær. Forholdene i Frankrig, hvor folk og hær var blevet samlet, havde endvidere gjort indtryk. Endelig havde 1801-folketællingen bekræftet, at befolkningsgrundlaget herfor var til stede. Resultatet blev forordningen af 11. juni 1802, ifølge hvilken al hvervning af menigt mandskab skulle indstilles: "Kongen har, efter at have undersøgt og forvisset Sig om Rekrutterings-Stammens Tilstrækkelighed til at vedligeholde Hans staaende Krigshær, besluttet at udføre det Øiemærke, som længe har været Gienstand for hans Ønske, nemlig: at Fædrenelandet maatte forsvares alene ved dets egne troe og kiække Sønner (...). Med hensyn dertil, befales herved, at den fremmede Hvervning skal ophøre, og den hele staaende Krigshærs Rekruttering herefter iværksættes ved Udskrivning af Landets unge Mandskab (...)."

Selvom kun den udenlandske hvervning omtales direkte, måtte konsekvensen af den sidste sætning dog være, at også den indenlandske skulle ophøre. Forordningens drastiske bestemmelser blev dog ikke ført ud i livet.

Ordningen med nationalrekrutterne blev ophævet, og for landsoldaterne blev den samlede tjenestetid nedsat til seks år, hvoraf de første to skulle være regulær tjeneste. De sidste fire skulle folkene kun deltage i årlige øvelser af fire ugers varighed. Da regimenterne beholdt deres styrke, måtte udskrivningen sættes op for at opveje den kortere tjenestetid. Den hvervede styrke skulle gradvist indskrænkes ved naturlig afgang. Ind til denne reduktion blev mærkbar, kunne de udskrevne nøjes med at være indkaldt til fast tjeneste det første år. Med den kraftige

Grenader af Fynske Regiment og musketer af Sjællandske Infanteriregiment. Köller 1801.

forøgelse af den aktive tjenestetid for det udskrevne mandskab, forsvandt dettes militspræg, og hæren fik hermed karakter af en egentlig værnepligtshær.

Forordningens andet hovedemne var Landeværnet, hvis rekruttering lagdes i faste rammer. Efter aftjent værnepligt i linien skulle soldaterne stå til rådighed for Landeværnet efter nøjere udstukne retningslinier. De første seks år efter hjemsendelse skulle mandskabet i ulige år deltage i én dags mønstring, og i lige år i seks dages øvelse. Herefter overgik de til Landeværnets reserve.

Hvervet eller national hær

Fra 1700-tallets begyndelse indtil 1764 bestod den danske hær af en række regimenter, der udelukkende bestod af hvervede soldater, og regimenter, hvis mandskab kun var udskrevet blandt bondebefolkningen. I 1764 blev der indført blandede regimenter med et element af hvervede soldater og et element af udskrevne. Gradvist blev antallet af hvervede soldater skåret ned indtil hvervning i udlandet blev afskaffet i 1802, men blev midlertidigt genoptaget i årene 1803-08.

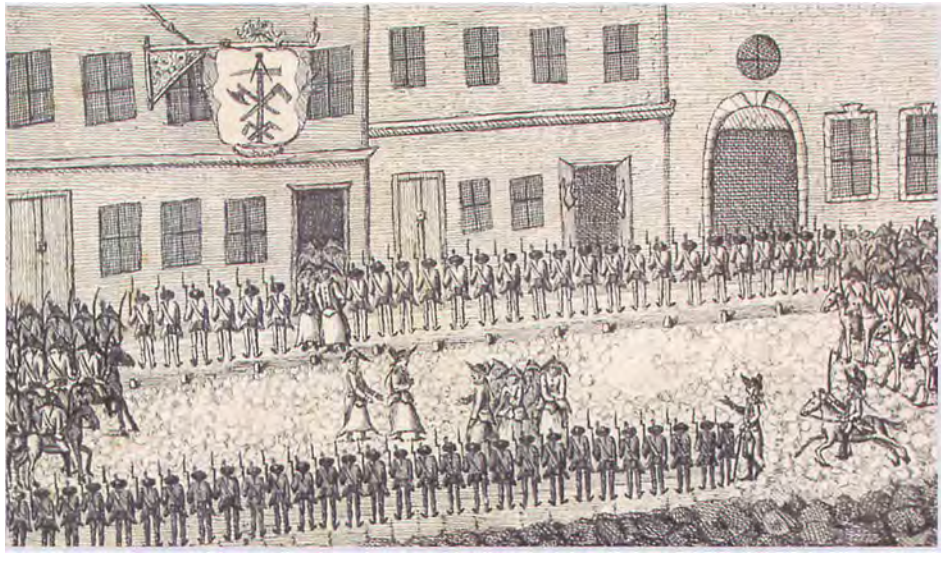

Den københavnske Tømrerstrejke i 1794. Byens garnison assisterer politiet ved arrestationen af de strejkende tømrersvende. Den hvervede hær blev bl.a. brugt til at knægte folkelig utilfredshed, hvilket gjorde den forhadt. Det kgl. Bibliotek.

Tilhængerne af en overvejende nationalt udskrevet hær havde et stærkt argument i økonomien. De nationalt udskrevne regimenter var meget billigere i drift end regimenterne med hvervede soldater, som skulle have fast løn og forplejes. Godsejerne var egentligt modstandere af udskrivning, eftersom de var nervøse for at miste arbejdskraft i landbruget, men de fik kompensation i form af stavnsbåndet, som gav dem øget kontrol med landbefolkningen. I den sidste fjerdedel af 1700-tallet voksede mistroen til de mange soldater, der var hvervet i udlandet. Fordelen ved udskrevne soldater var, ifølge fortalerne for en national hær, at soldater udskrevet i kongeriget var mere til at stole på end de fortrinsvis i Tyskland hvervede soldater. Moralen blandt de udenlandske soldater blev vurderet som ringe og der var mange desertioner. Desuden forringede frifolkssystemet de hvervede regimenters styrke.

Tilhængerne af en overvejende hvervet hær slog på de hvervede soldaters professionalisme. Krigsførelsen i 1700-tallet var præget af samspil mellem tætte formationer soldater, og det krævede en lang indlæring at mestre den. Landmilitsen, som ikke var til eksercits særlig tit, kunne ikke lære den form for krigsførelse og havde derfor ikke stor militær værdi. Ved at bruge soldater hvervet i udlandet, mistede landbruget mindre arbejdskraft til militærtjeneste, og kongerigets landbrug blev styrket.

Hvervningens organisering

Generelt opererede man med fire forskellige typer af hvervning:

- Regimentshvervning.
- Kompagnihvervning (herunder rekapitulation).
- Skillingshvervning.
- Generalhvervning.

I det følgende skal de fire former, der periodevis eksisterede side om side, gennemgås.

Regimentshvervning

Regimentshvervningen, der også kaldtes partikulær hvervning, foregik ved, at regimentet sendte et hvervekommando, der typisk bestod af en officer, et par underofficerer og en håndfuld menige, til Tyskland. Det hændte ofte, at regimenterne parvis eller flere gik sammen om at udsende og bekoste en sådan hvervekommando.

Hverveofficeren blev forsynet med et hvervepatent/-pas. Dette gav ihændehaveren ret til at hverve i det pågældende land, og skulle fremvises for den lokale øvrighed.

Hverveplakat for Livregiment Dragoner. Unge mænd i København tilbydes at tjene under grev Moltke, der var chef for regimentet 1765-72. Plakaten lokker med gode håndpenge, undervisning i ride- og fægtekunst samt mulighed for avancement. Det Kgl. Bibliotek.

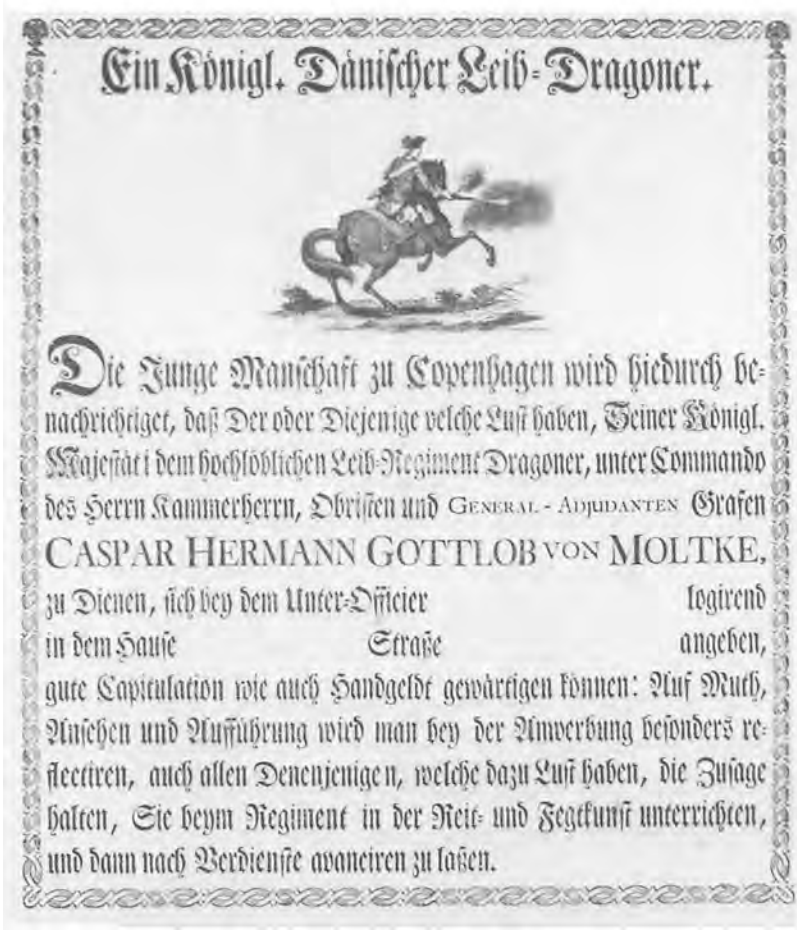
Ein Königl. Dänischer Leib-Dragoner.

Die Junge Mannschaft zu Copenhagen wird hiedurch benachrichtiget, daß Der oder Diejenige welche Lust haben, Seiner Königl. Majestät in dem hochlöblichen Leib-Regiment Dragoner, unter Commando des Herrn Kammerherrn, Obristen und General-Adjudanten Grafen CASPAR HERMANN GOTTLOB von MOLTKE, zu Dienen, sich bey dem Unter-Officier logirend in dem Hause Straße angeben, gute Capitulation wie auch Handgeldt gewärtigen können: Auf Muth, Ansehen und Aufführung wird man bey der Anwerbung besonders reflectiren, auch allen Denenjenigen, welche dazu Lust haben, die Zusage halten, Sie beym Regiment in der Reit- und Fegtkunst unterrichten, und dann nach Verdienste avanciren zu lassen.

Det, at adskillige regimenter hver især opretholdt hvervekommandoer, og hver især besørgede hjemtransporten, gjorde tilgangen af rekrutter uforholdsmæssig dyr for hæren. På de gode soldatermarkeder, såsom i Frankfurt am Main, kunne der således være ind til flere danske hvervekommandoer uafhængigt af hinanden. Dette kunne ligefrem medføre situationer, hvor de forskellige danske kommandoer bevidst eller ubevidst overbød hinanden.

Regimenterne kunne i yderst sjældne tilfælde også bedrive indenlandsk hvervning. Som eksempel kan nævnes, at nogle infanteriregimenter i flere år havde fælles hvervning i hhv. Norge og København ind til 1801. Formålet med denne ordning var dog

udelukkende at hverve svenske overløbere. Som et andet eksempel kan nævnes, at Livgarden og Artillerikorpset havde særlig ret til at hverve kongelige undersåtter i Norge.

Regimentshvervningen ophørte i 1803, som et resultat af den nye hærplan.

Plukhvervning
Hvervning foretaget af kompagniet eller af den enkelte soldat på egen hånd.

Kompagnihvervning

Kompagni- eller plukhvervningen var normalt begrænset til lokalområdet. Den omfattede de folk, som enten selv troppede op for at gå i tjeneste, eller dem, det lykkedes kompagniets egne folk at hverve i fritiden. I modsætning til de øvrige hverveformer var den således ikke organiseret og sat i system. Fordelen for den soldat, der fandt en ny rekrut, var de såkaldte anbringerpenge, en kontant dusør. Disse stod altid i omvendt forhold til håndpengene. Jo lavere håndpenge, desto større anbringerpenge. På sin side stod håndpengene i forhold til kapitulationstiden og rekruttens kvaliteter.

Anbringerpenge
Dusør for civile, der bringer en ny rekrut til regimentet.

Plukhvervningen var den af de fire former for hvervning, der bestod længst. Det i 1808 oprettede Københavns Infanteriregiment havde, som det sidste regiment, tilladelse til at hverve menige ind til 1814, hvor dette blev standset. I en kollegieskrivelse fra 1816 hed det, at hverveomkostningerne for underofficerer og musikere højst måtte andrage 20 rigsdaler. Derimod fastsattes ingen beløb for menige, "da Hvervningen af Gemene formodes at bortfalde (...)". De sidst kendte eksempler på hvervning af menige var så sent som i 1830'erne. Hvervning af underofficerer og spillemænd fortsatte derimod endnu flere årtier. For spillemænds vedkommende helt frem til hærloven af 1867. At være underofficer eller spillemand krævede således visse kvalifikationer, som bønderkarlene kun sjældent kunne leve op til.

Håndpenge
Kontant engangsbeløb, der tilfaldt rekrutten ved indgåelse af kapitulation.

Kapitulaltion
Soldatens indgåelse af hvervekontrakt. Også om selve kontrakten.

Når en hvervet soldats tjenestetid udløb, kunne han rekapitulere, dvs. indgå fornyet kontrakt. Rekapitulation eller genhvervning var den nemmeste

Rekapitulation
Genhvervning/forlængelse efter første kontrakts udløb.

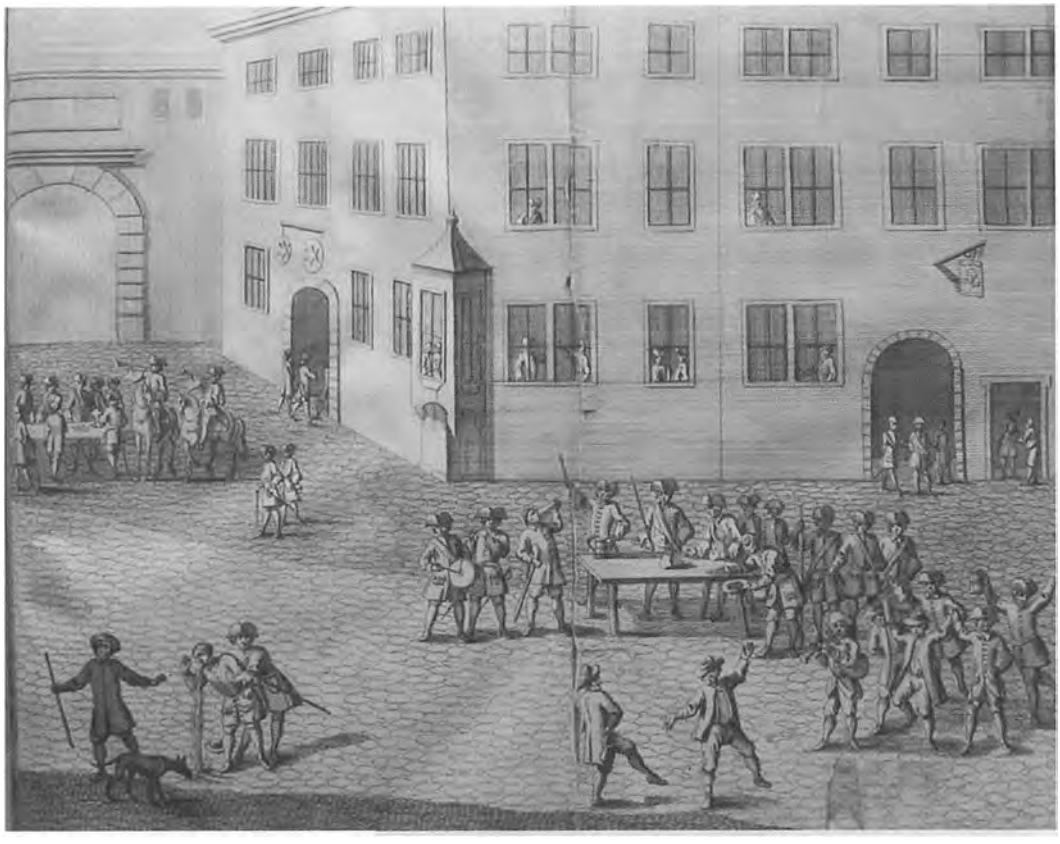

Hvervescene fra 1720'ernes Tyskland. Hververne, der sidder ved deres borde og udbetaler håndpenge, kunne lige så vel være danske. Som det ses, var det almindeligt at servere alkoholiske drikke i rigelige mængder, når man skulle hverve. Fleming: Der vollkommene teutsche Soldat, 1726.

og billigste måde at udfylde et ledigt nummer på. Kompagnicheferne gjorde sig derfor ofte store anstrengelser for at overtale afgående folk.

Skillingshvervning

Skillingshvervning indebar hvervning af drengebørn - som regel soldaterbørn. Det vidner som sådan om hærens desperate forsøg på at skaffe rekrutter. Fænomenet ses allerede i 1740. På den tid kunne en officer mod lidt småpenge indgå aftale med en dreng. Ved aftalen forpligtede drengen sig til at lade sig hverve, når han nåede den rette alder, dvs. 15-17 år. Det fremgår ikke, om drengen oveni kunne forvente håndpenge ved sin kapitulation. Forældrene syntes ikke at have haft nogen indflydelse. Aftalen skulle således blot indgås i overværelse af to vidner. For at markere sit engagement skulle drengen, ind til

tjenestetiden oprandt, bære et rødt halsbind.

I 1764 blev skillingshvervningen sat mere i system. Det bestemtes, at alle soldaterbørn skulle modtage én skilling daglig. Som modydelse skulle drengebørnene, når de nåede den rette alder, gøre otte års tjeneste ved det regiment, de var født. Fra det sjette år skulle de, som ved den gamle form for skillingshvervning, bære et rødt halsbind. Når en sådan skillingsdreng trådte i nummer, skulle han i håndpenge modtage 2 rigsdaler og efter fire år endnu 2 rigsdaler.

Den daglige skilling skulle udbetales fra dåben, og ind til drengen fandtes egnet til at indtræde i tjenesten.

Hvis forældrene afslog tilbudet, ville deres børn aldrig kunne forvente kongelig nåde, hed det. For at lægge pres på de forældre, der afslog kongens nådige tilbud, bestemtes det yderligere, at deres børn ikke måtte nyde fri skolegang. I maj 1772 bestemtes det endelig, at ordningen med den daglige skilling skulle ophøre. De, der allerede modtog den, kunne dog fortsætte. Dvs. at man principielt kunne møde skillingsbørn helt frem til 1787-89.

Generalhvervning

Regimentshvervningen i udlandet var som nævnt dels uhensigtsmæssig, dels uforholdsmæssig omkostningskrævende. Det besluttedes derfor at oprette en fælles overordnet hvervning for infanteriet. Til formålet nedsattes en generalhvervekommission i Rendsborg i 1764. I maj 1768 blev Kommissionen nedlagt, da regimenterne var fuldtallige. Regimenterne skulle herefter selv besørge hvervningen, men de fik dog stedse større vanskeligheder med at løse opgaven, hvorfor Generalhvervekommissionen blev genoprettet 1. januar 1783. Det skal bemærkes, at så længe der eksisterede en generalhvervekommission, var den partikulære hvervning i udlandet som hovedregel forbudt.

Generalhvervning
Fælles hvervning for hele hæren. Blev varetaget af Generalhvervekommissionerne 1764-68, 1783-92 og 1795-1808

Den anden Generalhvervekommission fik lov at bestå ind til 1. juli 1792. Alle regimenterne var fuldt

ud forsynet med rekrutter, og mente selv at kunne supplere i overskuelig fremtid. I løbet af få år fik afdelingerne imidlertid igen problemer med selv at fylde hullerne i rækkerne. Generalhvervekommission en blev derfor genoprettet i september 1795.

Ved værnepligtsordningen af 1802 blev det bestemt, at den udenlandske hvervning skulle ophøre. Trods bestemmelsen fortsatte Generalhvervekommissionen sin virksomhed, og rekrutleverancerne foregik regelmæssigt frem til og med juni 1808, hvor den sidste udlænding blev hvervet. Kommissionen blev endeligt ophævet i april 1809.

I et forsøg på at øge hverveofficerernes incitament til at skaffe rekrutter blev der i perioder indgået akkorder. Disse indebar, at officeren modtog et fast beløb pr. leveret rekrut. Ved at minimere udgifterne til anbringer- og håndpenge m.v. kunne han således skaffe sig en legitim ekstraindtægt.

For at vanskeliggøre desertion forsøgte kommissionen så vidt muligt at placere rekrutterne ved de regimenter, der lå længst fra hjemstavnen. Svenskere blev således fordelt mellem regimenterne i Jylland og Hertugdømmerne, medens de nordtyske sendtes til København.

Selvom generalhvervningens formål kun var at forsyne infanteriet med rekrutter, begyndte den tredie kommission at levere rekrutter til såvel artilleriet som rytteriet. Kommissionen havde således en overskudshvervning, medens artilleriet og rytteriet havde behov for ekstra rekrutter. Da tjenesten ved disse våbenarter var mere eftertragtet end ved infanteriet, havde de normalt ingen problemer med at holde sig komplette ved indenlandsk hvervning.

Hvor måtte der hverves?

I al den tid, den danske hær hvervede soldater, foregik dette både i udlandet og i kongens egne riger og lande.

Hverveskilt fra et af generalhvervningens hvervekontorer ca. 1789. Skiltets hovedfunktion var at lokke potentielle rekrutter indenfor. Det er derfor ingen tilfældighed, at maleren har fremstillet de to soldater som gemytlige og velnærede. Rosenborg Slot.

Den indenlandske hvervning omfattede Danmark, Norge og Hertugdømmerne. Hvervning i Norge var som udgangspunkt kun tilladt for Livgarden og Artillerikorpset. I Danmark og Hertugdømmerne måtte infanteriregimenterne principielt set hverve overalt. I praksis var hvervning på landet dog yderst vanskelig. Alle karle i den tjenstduelige alder var i 1700-tallet optaget i landmilitsens reserveruller, og det var som udgangspunkt forbudt at hverve de, der stod i rullen. Hvis en karl ønskede at lade sig hverve, skulle han og regimentet først indhente accept fra godsejeren. Denne var sjældent til sinds at lade en god karl forsvinde, og tog sig under alle omstændigheder godt betalt. Med Stavnsbåndets løsning i 1788 blev hvervning på landet helt forbudt. End ikke tidligere landsoldater, der var forsynet med behørigt afskedspas, måtte hverves. Indenlandsk hvervning kunne herefter

Kapitulationsformular fra Infanterireglementet af 1747. Med udgangspunkt i denne formular kunne hverveofficeren skrive en kapitulation til den nyhvervede rekrut. Formularen var som sådan gældende op i 1800-tallet. Tøjhusmuseet.

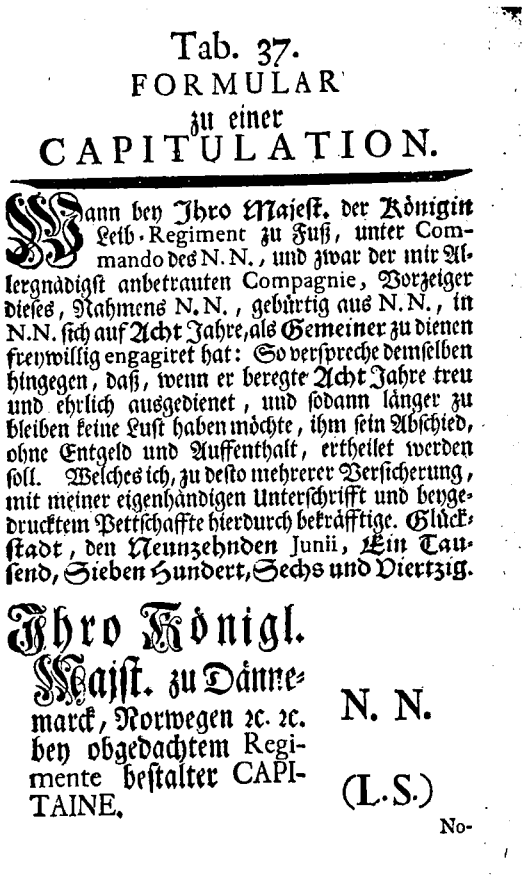

Tab. 37.

FORMULAR

zu einer

CAPITULATION.

Wann bey Ihro Majeſt. der Königin Leib-Regiment zu Fuß, unter Commando des N. N., und zwar der mir Allergnädigſt anbetrauten Compagnie, Vorzeiger dieſes, Nahmens N. N., gebürtig aus N. N., in N. N. ſich auf Acht Jahre, als Gemeiner zu dienen freywillig engagiret hat: So verſpreche demſelben hingegen, daß, wenn er beregte Acht Jahre treu und ehrlich ausgedienet, und ſodann länger zu bleiben keine Luſt haben möchte, ihm ſein Abſchied, ohne Entgeld und Auffenthalt, ertheilet werden ſoll. Welches ich, zu deſto mehrerer Verſicherung, mit meiner eigenhändigen Unterſchrifft und beygedrucktem Pettſchaffte hierdurch bekräfftige. Glückſtadt, den Neunzehnden Junii, Ein Tauſend, Sieben Hundert, Sechs und Viertzig.

Ihro Königl. Majeſt. zu Dännemarck, Norwegen ꝛc. ꝛc. bey obgedachtem Regimente beſtalter CAPITAINE.

N. N.

(L.S.)

No-

kun foregå i København og købstæderne.

På grund af begrænsningerne kunne hæren ikke skaffe folk nok ved indenlandsk hvervning, men var henvist til udlandet, i praksis ville det sige Tyskland, der traditionelt var Europas soldatermarked. Handelen foregik primært i de såkaldt frie rigsstæder, og hertil strømmede både hververe, og karle som ønskede at gå i militærtjeneste.

1803-1848 Bondestandens værnepligt

Dragon af Prins Frederik Ferdinands lette Dragoner 1829. Tøjhusmuseet.

Perioden var kendetegnet ved, at den stående hvervede hær gradvist blev erstattet af en stående værnepligtshær. Overgangen var for så vidt smertefri. Bondestanden, som fremover alene skulle bære forsvarsbyrden, var næppe så begejstrede for nyordningen. Kritiske røster mod denne

En militærglad kronprins og konge

En af grundene til, at der i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet blev foretaget så mange hærreformer var, at regenten, Kronprins Frederik, var meget interesseret i militærvæsen. Kronprins Frederik styrede fra 1784 til 1808 landet som stedfortræder for sin sindssyge far, Christian den 7., og var konge fra 1808 til 1839. Han var en sikker gæst, når hæren gennemførte manøvrer og var meget grundig i sin inspektion, når han besøgte hærens forskellige regimenter. Selv de mindste fejl på uniformerne blev påtalt. Hvorvidt hans mange reformer bidrog til at øge hærens styrke, er dog usikkert, da den ikke for alvor blev testet i kamp, men kun deltog i mindre felttog under Napoleonskrigene. Trods sin store interesse for emnet forblev kronprinsen også en "militær amatør". Som regel havde han, når det kom til stykket, ikke modet til for alvor at bruge det militære apparat, som han havde været med til at stable på benene. Det er der eksempler på i 1808, da der var mulighed for invadere Sverige over det tilfrosne Øresund og i 1813, hvor en svensk-russisk-tysk-engelsk styrke invaderede Hertugdømmerne, og kronprinsen havde hele hæren under våben. I begge tilfælde foretrak han i sidste ende en diplomatisk løsning frem for en militær.

Frederik den 6. til tropperevy med Københavns borgervæbning i 1838. Befolkningen så skævt til hans interesse for militæret, og derfor blev han skildret stærkt karikeret ved militære manøvrer. Tøjhusmuseet.

uretfærdighed rejste sig da også snart, men det skulle blive en større ydre påvirkning, som bragte forandring. Krigen mod de oprørske slesvig-holstenere, som indledtes i 1848, skabte således et akut behov for en større udskrivning.

Hærplanen af 1803

Som det var sket i 1789, blev den nye værnepligtsordning fra 1802 fulgt op af en ny hærplan. Ændringen af

rekrutteringsgrundlaget nødvendiggjorde således en ny plan, og man benyttede lejligheden til mindre justeringer af organisationen. Hærplanen, der blev kundgjorte ved kgl. resolution af 8. juni 1803, indebar bl.a., at infanteriregimenterne blev gjort ens, hvorefter de bestod af 1.540 menige.

Ved 1803-hærplanen blev andelen af hvervede ikke fastsat, da denne styrke i princippet skulle forsvinde helt i takt med kapitulationernes ophør. Værnepligtsordningens bestemmelse om hvervningens ophør blev dog modereret med den nye hærplan. Nogle få afdelinger (Feltjægerkorpset, Det altonaiske Jægergrenaderkompagni og Marineregimentet) måtte fortsat holde sig komplette ved indenlandsk hvervning. Hærens øvrige afdelinger skulle alene forsynes med udskrevet mandskab. Disse bestemmelser blev dog ikke fulgt regelret. Den udenlandske hvervning fik således lov at fortsætte frem til 1808, og de fleste af hærens afdelinger fortsatte med indenlandsk hvervning, om end i meget begrænset omfang.

En bemærkelsesværdig detalje ved 1803-planen var, at den opretholdt et stort antal frifolk trods reduktionen af den hvervede styrke. Problematikken omkring frifolkene havde ellers tidligere været et væsentligt element i debatten om hærens rekruttering. Uden for de 28 dages eksercertid måtte regimenterne fremover holde 1.125 frifolk. Deres faste garnisonsstyrke var således på blot 415 mand. Nok var omkostningerne ved hvervningen nedbragt betragteligt, men frifolkssystemet var stadig en betingelse for at opretholde en stor hær.

Landeværnet og Kystmilitsen

Landeværnet, som blev oprettet i 1801, skulle bestå af seks regimenter af meget forskellig størrelse, i alt 44 bataillioner. Disse blev ved forordning af 23. juli

Mand af huse

Det kaldes "mand af huse", når befolkningen i et område er forpligtet til at gribe til våben, hvis en fjende angriber landsdelen. Da der opstod en trussel fra Storbritannien i 1801, blev befolkningen grebet af patriotisme og begyndte at organisere sig i frivillige korps, som gjorde sig klar til at afvise et eventuelt angreb fra englænderne. Ved hærordningen i 1801, der afskaffede den udenlandske hvervning, blev der samtidig oprettet landeværn, borgervæbning og kystmilits, for den del af befolkningen, som ikke kunne udskrives til den regulære hær. Da englænderne foretog et overraskelsesangreb på Sjælland i 1807 og belejrede København, skulle "mand af huse" princippet stå sin prøve, eftersom den regulære hær stod med de fleste af sine afdelinger i Holsten. Enhederne i borgervæbningen viste sig at have en vis kampværdi, mens Landeværnet spillede fallit og led et ydmygende nederlag til englænderne i det såkaldte Træskoslag ved Køge. Der var ikke blevet ofret nok energi på at gøre Landeværnet til en brugbar militær styrke, og det blev nedlagt i 1808, mens kystmilits og borgervæbninger blev bibeholdt resten af krigen til 1814.

Landeværnet blev oprettet i 1801, som en følge af truslen fra England. Kongelig godkendt uniformstegning. Rigsarkivet.

Forbilledet for landeværn, kystmilits og borgervæbning var en folkehær, der opildnet af stærk nationalfølelse, ville forsvare landet. Rent strategisk skulle folkevæbningen gøre det vanskeligt for en invaderende fjende at vinde fodfæste på dansk jord og samtidig give den regulære hær, der ikke kunne være alle steder på én gang, tid til at lave modtræk mod fjenden.

Kritikere af "mand af huse" ordningen har ment, at enhederne havde en for dårlig militær standard til at udgøre en trussel for regulære fjendtlige tropper. For det danske enevældiges styres side var man ikke interesseret i en alt for effektiv folkevæbning. Sporene fra revolutionen i Frankrig i 1789 var skræmmende, selv om der ikke i Danmark var en udbredt utilfredshed med styret. Kystmilitsen var eksempelvis ubevæbnet, men kunne få udleveret spyd i tilfælde af et fjendtligt angreb.

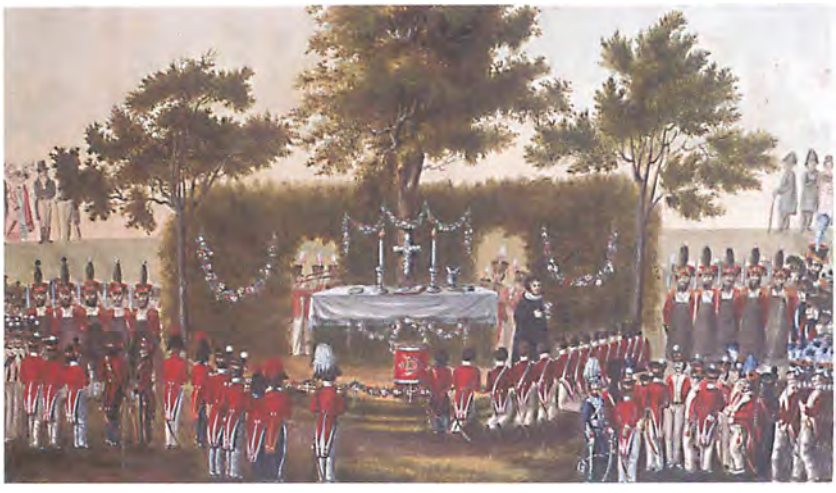

Soldater fra 2. Jyske Infanteriregiment til feltgudstjeneste i Frankrig i 1816. Da Napoleon var slået, deltog danske auxiliærkorps i sejrherrernes besættelse. I betragtning af Danmarks mangeårige støtte til Napoleon var dette lidt paradoksalt. De danske hjælpetropper bestod af udskrevent mandskab. Tøjhusmuseet.

1802 suppleret med 17 bataljoner i Hertugdømmerne. Den endelige organisering af begge landeværn trak imidlertid ud i årevis. Trods de imponerende styrkemål beviste englænderne under det såkaldte Træskoslag ved Køge i 1807, at Landeværnet, rent militært, var stort set uanvendeligt. I 1808 blev Landeværnet derfor nedlagt. I stedet blev felthærens regimenter suppleret med såkaldte annekterede bataljoner, udskrevet blandt Landeværnets yngre årgange. Hvert regiment og jægerkorps fik tildelt to bataljoner a 800 mand, i alt 22 batailloner. Artillerikorpset fik på tilsvarende vis en reserve på ti kompagnier a 160 mand. Tjenestetiden var otte år, men folkene var i fredstid kun indkaldt til 28 dages samlede øvelser om året. Efter disse otte år overgik man til en reserve, hvor man skulle stå ind til man fyldte 45. Tiden i reserven omfattede ikke øvelser. En forordning af samme dato oprettede på samme vilkår ti infanteribataljoner og seks artillerikompagnier i Hertugdømmerne. De annekterede bataljoner kom hermed til at omfatte godt 28.000 mand.

Oprettelsen af Landeværnet, Kystmilitsen og siden de annekterede bataljoner var udsprunget af krigstruslen fra England. Selv om de utvivlsomt var tænkt som midlertidige fænomener, blev de ikke ophævet, da krigen sluttede i 1814.

Tambourer og hornblæsere af hhv. Dronningens Livregiment og Holstenske Regiment 1839. Tøjhusmuseet.

Hærloven af 1842

Tjenestetiden i den regulære hær ændredes lidt ved hærloven af 1842. Soldaten skulle herefter stå fire år i linjen, så fire år i reserven, dernæst otte år i forstærkningens faste del, og endelig i forstærkningens reserve indtil han fyldte 45 år. Som det havde været tilfældet tidligere, var den første samlede tjenestetid – den egentlige værnepligtstid - dog kortere: 16 måneder ved infanteriet, op til 18 måneder ved rytteriet og op til 23 måneder ved artilleriet.

Efter Englandskrigenes afslutning i 1814 dukkede spørgsmålet, om det kun var landbefolkningen der skulle udskrives som soldater, op med mellemrum de næste årtier. Tanken, at enhver borger i et samfund havde pligt til at deltage i rigets forsvar, fik, langsomt men sikkert, større udbredelse. Særligt i officerskredse var man utilfredse med, at det kun var bondestanden, og vel at mærke den lavere del af samme, der risikerede at blive udtaget som soldater. Dette skabte en manglende respekt for militærtjenesten i de andre stænder, og dermed også i bondestanden. Hvis man derimod udskrev blandt alle stænder, ville man få en virkelig folkevæbning, hvor alle følte et medansvar. Ud over denne, i det praktiske begrundede kritik, var der den mere nærliggende, at det var socialt uretfærdigt, at alene bondestanden måtte holde for. Ønsket om en almindelig værnepligt var som sådan voksende.

Den befolkningsmæssige udvikling arbejdede for denne sag. Hidtil havde man, antagelig med rette, frygtet, at en udskrivning blandt byerhvervene ville ramme disse meget hårdt. Den stadigt voksende bybefolkning gjorde det imidlertid muligt, efterhånden også at indlede en

Dansk landsoldat hilser på sine preussiske modstandere med sin feltflaske under treårskrigen. Tøjhusmuseet.

udskrivning blandt denne samfundsgruppe. Først med Frederik 6.'s død i 1839 blev der dog åbnet for grundigere overvejelser af spørgsmålet. En af den nye konge nedsat kommission fremsatte i 1844 forslag om en almindelig værnepligt. En række erhverv og persongrupper var dog på forskellig vis fritaget for den generelle pligt. Stænderforsamlingerne kunne ikke nå til enighed om det fremlagte forslag, og endte med at afvise det. Et nyt og revideret lovudkast blev fire år senere godkendt af stænderforsamlingen, men Christian 8. døde inden han fik ophøjet udkastet til lov.

Udskrivninger til krigen i 1848

Hele spørgsmålet om hærens rekruttering fandt sin løsning som følge af pludselige ydre politiske påvirkninger. I foråret 1848 indledtes krigen mod oprørerne i Slesvig-Holsten og deres tyske allierede. Man havde snart behov for ekstra mandskab, og den 23. september udkom "Anordning angaaende ekstraordinær Udskrivning af den hidtil for Værnepligt fritagne Befolkning i Danmark". Denne udskrivning var en midlertidig foranstaltning, som kun skulle opretholdes, så længe krigen varede.

Samtidig hermed arbejdede en kommission atter på spørgsmålet om en almindelig værnepligt. Dens forslag blev af regeringen forelagt den nyligt oprettede grundlovgivende forsamling. Dennes opgave var egentlig at give udkast til en grundlov, men fik samtidig til opgave at behandle udskrivningssagen. Ikke overraskende fandtes der en betydelig modstand mod almindelig værnepligt blandt de grupper, der hidtil havde været fritaget. Mange i borgerstanden anså det for at være langt under deres værdighed at skulle være soldater. Andre, såsom digterpræsten Grundtvig, var generelt modstandere af tvungen værnepligt. Tvang ville afstedkomme en modvilje i ungdommen mod militærtjenesten, mente de.

1849-1950 Den almindelige værnepligt

Værnepligtige på efterårsmanøvre i Jylland i 1933. Tøjhusmuseet.

De smuthuller, der fandtes i værnepligtsloven blev lukket et efter et frem til 1912, hvorefter værnepligten med rette kunne siges at være både lige og almindelig. En konsekvens af, at værnepligten også blev udvidet til byerne var, at de gamle borgervæbninger forsvandt. Det var først med oprettelsen af Hjemmeværnet efter besættelsen, at man atter fik en frivillig lokal væbning, som skulle forsvare sit eget lokalområde. Der skete for så vidt ingen principielle forandringer i hærens rekruttering i perioden. Derimod opstod der efterhånden alternativer til den militære værnepligt. Først skabtes mulighed for såkaldt civil værnepligt, eller militærnægtertjeneste.

To menige værnepligtige vendelboer fra 11. regiment under fangenskab i 1864. Det var alt andet end morsomt at være soldat i 1864. Den danske hær havde for få erfarne officerer og de danske enheder blev ofte afskåret, fordi deres førere ikke var gode til at koordinere enhedernes bevægelser. Det betød store tab i form af døde, sårede og fangne. Desuden var danskerne, i hvert fald, når man stod over for preusserne oppe i mod en teknologisk overlegen modstander. Tøjhusmuseet.

Under Besættelsen blev der dernæst etableret en civilforsvarsordning, hvortil man kunne blive udskrevet.

Værnepligtslov og grundlov 1849

Den nye konge, Frederik 7., kunne den 12. februar 1849 underskrive den nye værnepligtslov. Loven indebar i princippet en almindelig værnepligt, men opretholdt dog muligheden for, at man kunne stille en anden i sit sted. En sådan mulighed havde også eksisteret i den gamle værnepligtslov, hvorved de mere velstående kunne betale andre for at springe soldat for sig. Loven indebar også en mere generel fritagelse for præster og skolelærere i fast stilling.

Eventuelt frivillige ville blive udtaget til tjeneste først. Dernæst ville man supplere med tvungen udskrivning, ind til det ønskede styrkemål. Var der flere tjenstdygtige karle, end man havde brug for, blev årets rekrutter udtaget ved lodtrækning. Ind til videre var dette dog ikke tilfældet.

Den 5. juni samme år blev Danmarks Riges Grundlov vedtaget, og i dennes paragraf 76 blev det fastslået, at "Enhver Vaabenfør Mand er forpligtet til med sin Person at bidrage til Fædrelandets Forsvar efter de nærmere Bestemmelser, som Loven foreskriver". Den sidste del af sætningen åbnede mulighed for de undtagelser, som var formuleret i værnepligtsloven.

Skal alle bære byrden?

I begyndelsen af 1800-tallet blev hvervningen indskrænket mere og mere for til sidst at forsvinde. Hæren kom til at bestå af udskrevne soldater. Det var imidlertid kun bondestanden, som leverede soldater, og denne ordning kom under pres, efterhånden som styreformen i Danmark nærmede sig demokrati. I 1849 blev den almindelige værnepligt i princippet gennemført med Grundloven, men der var dog stadig nogle undtagelser. Skolelærere og præster var fritaget, og man kunne mod betaling stille en såkaldt stillingsmand. Disse ordninger blev efterhånden afskaffet, og i værnepligtloven, som blev vedtaget i 1912, forsvandt særreglerne for skolelærere og præster.

Bondestanden, og senere de mindre privilegerede borgere, som ikke havde mulighed for at udnytte undtagelserne i lovgivningen, var stærkt utilfredse med denne ulige fordeling af byrden, når landet skulle forsvares. Både i Treårskrigen 1848-51, og krigen i 1864, var tabene betydelige, og det virkede helt urimeligt, at nogle var tvunget til at ofre liv og lemmer, mens andre f.eks. kunne købe sig fri. I hæren var der også en vis modstand mod den ulige fordeling, fordi man gerne ville have et rekrutteringsgrundlag blandt de mere veluddannede dele af befolkningen. Desuden frygtede man, at deres manglende deltagelse i militærtjeneste samtidig ville svække deres forståelse for landets forsvar.

Grundene til at byerhvervene i en periode var fritaget for udskrivning var, at man ikke ønskede at hæmme den økonomiske udvikling i byerne med udskrivninger og at byerne leverede indkvartering til hæren. Senere blev forskelsbehandlingen forsvaret med at tvang ville føre til uvilje mod værnepligten blandt de velstillede dele af befolkningen. Efter krigen i 1864 var det dog næsten umuligt at finde på brugbare argumenter, som kunne forsvare privilegier i forhold til at undgå at bidrage til landets forsvar.

I forlængelse af de nye værnepligtsbestemmelser, blev hele udskrivningsvæsenet ændret ved lov af 23. marts 1851. Justitsministeriet afløste Generalkrigskommissariatet som øverste myndighed, landet nyinddeltes i otte udskrivningsdistrikter og lægdsforstanderskaberne blev overdraget til de lokale retsbetjente under herreds- og birkeretterne.

En ny værnepligtslov af 2. marts 1861 præciserede og justerede en række forhold, men medførte ingen større forandringer.

Hærloven af 1867

Hærloven af 6. juli 1867 betød et farvel til de sidste hvervede musikere i den danske hær. Hæren skulle herefter udelukkende rekruttere ved udskrivning. Tjenestetiden var med 1867-loven meget forskellig fra våbenart til våbenart. Ved infanteriet skulle rekrutterne indledningsvis gennemgå seks måneders uddannelse. Ved rytteriet og artilleriet var den indledende uddannelse af hhv. 9½ og fem måneders varighed. Hovedparten af de værnepligtige hjemsendtes herefter, medens en mindre del blev til fortsat tjeneste. Den fortsatte tjeneste var ved infanteriet ni måneder, og 11 måneder ved rytteriet og artilleriet. Siden 1842 havde man ikke permitteret soldater som frifolk, men med 1867-lovens forskelsbehandling var man sådan set vendt tilbage til et system med en mindre fast styrke til garnisonstjeneste og den store hjemsendte hovedmasse. Det, at kun nogle rekrutter skulle forrette fortsat tjeneste, rykkede som sådan ved princippet om en lige og almindelig værnepligt.

Oven på 1864-krigen var der ikke så stor forståelse for stillingsvæsenet. Dette blev derfor afskaffet med en ny værnepligtslov af 6. marts 1869. Skolelærere kunne ikke længere undgå den indledende tjeneste, men behøvede fortsat ikke stå i forstærkningen. Man kan hævde, at det først var med 1869-lovens afskaffelse af stillingsvæsenet, at den almindelige værnepligt blev gennemført. En anden følge af den nye værnepligtslov var, at aldersgrænsen for at stå i forstærkningen nedsattes fra 45 til 38 år. Endelig indebar loven en ændring i udskrivningsdistrikterne.

Den lange tjenestetid, som var gældende for en del af hærens mandskab, blev i visse kredse opfattet som et spild af menneskelige ressourcer, selvom kronarbejde fortsat eksisterede. I 1890'erne blev der stillet forslag om, at soldaterne i løbet af deres tjenestetid modtog en mere

generelt dannende undervisning end den rent militære. Forbilledet var i så henseende de nye folkehøjskoler. Idéerne var født i Venstre-kredse og mødte følgelig en afgørende modstand fra det magthavende Højre.

Højre-regeringens forsvarspolitik bragte den i kraftig modvind. Det var ikke mindst etableringen af Københavns landbefæstning, der skilte vandene. Højre endte med at gennemføre bygningen trods modstand fra det parlamentariske flertal, og hermed blev holdningen til hæren polariseret. Venstre havde hidtil ført an i kritikken

Med indførelsen af hærloven 1909 blev den samlede mobiliseringstyrke på 120.000 mand. Heraf skulle tre divisioner koncentreres om forsvaret af Sjælland navnlig omkring Københavns befæstning. Hvis denne plan skulle holde var det vigtigt at få overført mobiliserede enheder fra Jylland og Fyn til Sjælland inden en eventuel fjende spærrede bælterne. Her ses mandskab under en mobiliseringsøvelse. Tøjhusmuseet

mod de voksende militærbudgetter, men fik i 1870'erne følgeskab af socialisterne, der vendte sig mod hele idéen om en stående hær. Hæren blev opfattet som et instrument, der skulle sikre den besiddende klasse. Den stående hær fastholdt en skadelig kadaverdisciplin og militarisme, som aldrig ville være i arbejderklassens interesse. Den stående hær burde derfor afløses af et folkeværn, en slags milits. Op til 1. Verdenskrig bredte sig desuden forestillingen om en fælles international arbejderklasse. En arbejder i Danmark havde mere til fælles med en arbejder i Tyskland, end med en grosserer i Danmark, og arbejderen burde derfor ikke være medvirkende til at bekrige sine

Frinummer
Nummer, der er højere end behovet for udskrivning ved én årgang. Fritagelse for tjeneste opnået ved lodtrækning.

Forplejningsmandskab under en efterårsmanøvre ved Sønderborg i 1933. Tøjhusmuseet.

kammerater i udlandet. Med stiftelsen af Det radikale Venstre i 1905 kom endnu et parti, som, om end med et andet udgangspunkt, førte en konsekvent antimilitaristisk linie.

Siden Treårskrigen havde man udskrevet alle tjenstdygtige af hver årgang. Fra og med 1895 begyndte man imidlertid kun at udskrive en del af hver årgang. Hermed fik de unge mænd for første gang mulighed for at trække frinummer på sessionen.

Hærloven af 1909

Den 30. september 1909 godkendtes Lov om Hærens Ordning. Ifølge den nye hærlov skulle rekrutterne ved infanteriet igennem en indledende tjeneste på 165 dage, dvs. 5½ måned. Derefter blev knap 10% udtaget til fortsat tjeneste i yderligere 75 dage, medens 6% blev udtaget som befalingsmandselever. De der skulle uddannes som korporaler fik 8½ måneds fortsat tjeneste, medens kornetelever skulle tjene yderligere ca. 12 måneder.
De hjemsendte værnepligtige skulle i årene efter deres hjemsendelse genindkaldes i beskedent omfang. I løbet af de første otte år blot to gange af 25 dage. I de følgende tre år blot én gang i seks dage.

Ideologisk modstand mod militærtjeneste

Før det tyvende århundrede var det meget vanskeligt at slippe for militærtjeneste, hvis man først var blevet udskrevet. Det blev betragtet som desertion og straffet hårdt. I begyndelsen af det tyvende århundrede begyndte den første ideologisk betingede modstand mod at føre krig og bære våben at vise sig i Danmark. Både i det Radikale Venstre og i Socialdemokratiet, som dengang var stærkt forsvarskritiske partier, var der sympati over for den pacifistiske tankegang. På grund af de store blodsudgydelser i Første Verdenskrig og den dårlige moral, der herskede i de enheder, som var indkaldt til Sikringsstyrken, blev der åbnet mulighed for, at man kunne blive militærnægter i 1917. Senere, i 1940, kom den civile værnepligt til. Hermed blev det muligt at aftjene sin værnepligt uden at bære våben, hvilket man stadig kan gøre i dag. I 1970 blev det vedtaget, at man kunne aftjene værnepligt ved at være ulandsfrivillig.

Tilhængere af muligheden for at blive militærnægter, eller aftjene værnepligt uden at bære våben, har ment, at der var andre mindst lige så værdifulde måder at tjene sit land på, end ved at være soldat. Samtidig er det blevet fremført, at det kan være nedbrydende for moralen i de væbnede styrker at tvinge soldater, som principielt er imod krig, til at gøre tjeneste. På tilhængerne af forskellige former for civil værnepligt har det også virket barokt, at man kunne blive betragtet som kriminel, fordi man ikke ville lære at slå andre ihjel. Med civil værnepligt som en legitim udvej for de modvillige, kunne man også undgå de mere farceagtige forsøg på at undgå militærtjeneste.

Modstandere af en lovgivningsgaranteret ret til at sige nej til militærtjeneste har kritiseret ordningen med, at det er moralsk forkasteligt ikke at ville bidrage til sit lands forsvar. Modstanderne har forsøgt at gøre tjenesten i de civile former for værnepligt så lang og besværlig som mulig, så det mindede om en straf. Hensynet til, at de væbnede styrker kan få soldater nok, har også spillet ind i forhold til at gøre den civile værnepligt længere end den militære. Hvis det blev alt for attraktivt, ville man risikere at mangle soldater.

Den sidste rest af privilegier, som skolelærere og præster havde nydt, blev endelig afskaffet med en ny værnepligtslov af 8. juni 1912. To år efter, i 1914, blev udskrivningsvæsenet flyttet fra Justits- til Indenrigsministeriet, hvor det har hørt under ind til 1. februar 2004.

Militærnægtere

De hidtil usete myrderier under 1. Verdenskrig betød for en del, at de af moralske eller religiøse grunde ikke ønskede at bære våben. Militærnægtere havde også eksisteret før krigen, men kun i meget begrænset omfang. At nægte indebar således en længere fængselsstraf. I stedet havde de unge mænd mulighed for at emigrere, eller at gøre sig så umedgørlige under tjenesten, at de blev efterkasseret. Endelig havde man mulighed for at blive kasseret på grundlag af virkelige eller simulerede skavanker allerede ved sessionen. Fra 1700-tallet kendes talrige beklagelser fra sessionerne over rekrutternes kvalitet. At gøre sig dummere og mere svagelig var således et udbredt fænomen allerede dengang.

Konsekvensen af den stigende modstand mod at gøre militærtjeneste, blev loven af 13. december 1917 om værnepligtiges anvendelse til civilt arbejde. Loven var inspireret af den lov, hvormed England året før havde indført tvungen værnepligt. Den nye civile værnepligt, der primært omfattede skovarbejde, blev fastsat til 20 måneder. Sammenlignet med den militære værnepligt fik nægtertjenesten hermed en vis karakter af straf. I 1933 blev tjenestetiden for nægterne imidlertid nedsat til 15 måneder.

Besættelsen medførte som sådan ingen principielle ændringer i hærens rekruttering, den skulle fortsat bestå i udskrivning af værnepligtige. Nyt var imidlertid muligheden for at gøre CB-tjeneste, d.v.s. civilbeskyttelse, hvor man skulle assistere politi og brandvæsen. Udskrivningen til CB-tjeneste blev iværksat ved lov af 25. juni 1940.

Værnepligtige ved Beredskabscenter Midtjylland. De værnepligtige ved Beredskabsstyrelsen indgår i det daglige beredskab og tager sig af opgaver, som det kommunale beredskab ikke kan klare alene. De værnepligtige ved Beredskabsstyrelsen har en seks måneders værnepligtsperiode. Foto: Sune Wadskjær Nielsen, FOV.

Hjemmeværnet og Civilforsvarskorpset oprettes

En nyskabelse efter Besættelsen var oprettelsen af Hjemmeværnet ved lov af 16. juli 1948. Ønsket om at skabe en milits, der i tilfælde af overrumpling kunne genere en fjende mest muligt, var udbredt efter Anden Verdenskrig. Man ønskede ikke en gentagelse af den 9. april. Hertil kom statsapparatets ønske om at få styr på de gamle modstandsgrupper og de lokalt opståede hjemmeværnsforeninger. Modstanderne af de gamle samarbejdspolitikere, og de mange våben, måtte bringes under en form for kontrol. Resultatet blev Hjemmeværnet, en frivillig milits, der til stadighed var bevæbnet. En sådan institution var ikke set siden de gamle borgervæbninger.

Frivillige til landets forsvar

Korps Westenholz var et af de mange frivillige korps, der eksisterede i første halvdel af det tyvende århundrede. Korpsets skaber ingeniør Aage Westenholz var en af de store fortalere for frivillige enheder, som han mente kunne forstærke hærens slagkraft betydeligt ved at kombinere rekylgeværets store ildkraft med cyklens bevægelighed. Hans eget korps havde, som man ser på billedet, motorcykler. Tøjhusmuseet.

Efter Napoleonskrigenes afslutning var landets indbyggere ikke længere forpligtet til at opstille borgervæbninger og kystmilits. I de byer, hvor man ønskede det, blev det muligt på frivillig basis at opretholde borgervæbningerne. Sådanne frivillige korps kan kun eksistere i perioder, hvor hæren ikke udnytter det fulde udskrivningspotentiale i befolkningen. De dele af befolkningen, som ikke er udskrivningsberettiget kan, om regeringen tillader det, organisere sig i frivillige korps. Ind til den almindelige værnepligt blev indført, var borgerne i byen fritaget for militærtjeneste, og derfor var det her, at man så de frivillige korps. Nogle af de frivillige korps deltog, og gjorde en hæderfuld indsats i Treårskrigen 1848-51, men i 1864 tillod forsvarsledelsen ikke indsættelse af frivillige korps. Det udhulede moralen blandt de frivillige, og i hærloven 1867 afskaffedes muligheden for at opstille frivillige enheder. I årene 1902-08 udarbejdede en forsvarskommission et forslag til, hvordan Danmarks forsvar skulle organiseres i de næste årtier. I de forsvarsvenlige dele af befolkningen var man ikke sikker på, at politikerne ville bevilge tilstrækkeligt med penge til et effektivt forsvar, og man ønskede at få mulighed for igen på frivillig basis at kunne støtte militæret. Ved hærloven i 1909 blev det således igen muligt at opstille frivillige enheder. I 1920'erne og 1930'erne vendte stemningen i store dele af befolkningen og blandt mange politikerne sig imod at frivillige skulle yde støtte til felthæren, og ved hærloven i 1937 blev de frivillige korps igen nedlagt. Efter Anden Verdenskrig organiserede mange tidligere medlemmer af modstandsbevægelsen sig i hjemmeværnsforeninger. I 1949 blev Hjemmeværnet indført til dels for at få statslig kontrol med de mange hjemmeværnsforeninger.

Tilhængere af muligheden, for at frivillige kan bidrage til landets forsvar, mener, at de frivillige udgør en reel styrkelse af det ordinære forsvar. Med en ordning som Hjemmeværnet er forsvaret til stede overalt i landet, og det forringer chancen for, at en fjende uhindret kan iværksætte et overraskelsesangreb. Tilhængerne ser de frivillige som en mulighed for at udbrede den folkelige støtte til forsvaret i befolkningen gennem deltagelse i frivillige aktiviteter. Samtidig er frivilligheden i nogen grad en garant for, at det kun er engagerede folk, som er med i enhederne, hvilket kan være med til at sikre kvaliteten. Økonomien er også blevet brugt af fortalere for frivillige enheder, idet disse koster meget mindre at opretholde end felthærens styrker.

Modstandere af frivillige enheder har stillet spørgsmålstegn ved de frivilliges militære værdi. Afhængigheden af frivillige betyder at lokale forhold kan have stor betydning for tilgangen til enhederne, ligesom enhedernes kvalitet kan variere meget over tid. Mange politikere har gennem tiderne været utrygge ved, at private igennem de frivillige enheder har adgang til våben. Navnlig i trediverne, hvor der i flere af de store politiske partier herskede en frygt for, at de politiske yderfløje skulle forsøge at sætte demokratiet ud af spillet, så man de frivillige korps som en potentiel fare. I dag peger kritikere af Hjemmeværnet på bortfaldet af en militær trussel mod Danmark, som argument for en eventuel nedlæggelse.

Hjemmeværnsfolk på øvelse under Den kolde Krig. I tilfælde af et angreb på Danmark skulle Hjemmeværnet blandt andet bevogte samfundsvigtige installationer. Foto: FOV.

Alle, der ikke var erklæret uegnede til militærtjeneste ved sessionerne, kunne i princippet blive optaget i Hjemmeværnet, hvor man med mellemrum indkaldtes til øvelse. Hjemmeværnet var først og fremmest tænkt som en frivillig ordning. Loven fastslog dog samtidig, at alle, der ikke havde forrettet militær værnepligt, i påkommende tilfælde kunne blive indkaldt til tjeneste i Hjemmeværnet. De, der havde aftjent deres værnepligt, ville jo blive mobiliseret af hæren.

Efter krigen blev det besluttet at organisere et egentligt civilforsvar til afløsning for Besættelsens CB-tjeneste. Ved lov bestemtes i maj 1949, at der til det nye Civilforsvarskorps skulle udskrives værnepligtige. De der havde samvittighedsmæssige kvaler ved at bære våben fik hermed et alternativ til nægtertjenesten.

1951-2003
Den blandede hær

KAPITEL 4

Hærens rekruttering gennemgik i denne periode større forandringer end de foregående 100 år. Skelsættende var genindførelsen af hvervede soldater i 1951. Rekruttering ved hvervning blev siden udvidet kraftigt, og ved periodens afslutning er der rejst spørgsmål om, Danmark helt skal afskaffe værnepligten til fordel for en professionel, hvervet hær. En anden stor principiel forandring i hærens rekruttering indtraf, da man i 1962 gav kvinder mulighed for at tegne kontrakt som professionelle soldater.

Værnepligtige fra rødt eller fjendtligt parti under en brigadeøvelse i Oksbøl. De er fra en infanterienhed i Prinsens Livregiment og øvelsen indgik i enhedsuddannelsen, som er sidste fase af de værnepligtiges uddannelse, hvor de skal lære at fungere sammen med andre enheder. Foto: Sune Wadskjær Nielsen, FOV.

Forsvarsloven af 1951

En følge af indmeldelsen i NATO i 1949 var en ændret organisation af hæren, som blev fastsat i Forsvarsordningen af 1950. Den nye forsvarsordning blev året efter fulgt op af en mere detaljeret lov samt en egentlig værnepligtsordning. 1951-loven medførte en afgørende ændring i hærens rekruttering. I de forgangne godt 100 år havde der ikke været hvervede menige soldater i den danske hær. Den nye ordning genindførte imidlertid hvervet menigt personel, der fik navn af mather. Genindførelsen af hvervet mandskab var bemærkelsesværdig, eftersom der i de første år efter Besættelsen var udbredt politisk enighed om det nyttige i at have en værnepligtshær. Grundholdningen var, at ungdommen måtte opdrages til, og trænes i, at forsvare demokratiet.

Matherne kunne antages som elever allerede som 16-årige. Efter den indledende uddannelse som elever, var de herefter forpligtet til at tjene mindst to år. Kontrakten kunne forlænges i yderligere fire år.

I årene lige efter Anden Verdenskrig lå værnepligtstiden

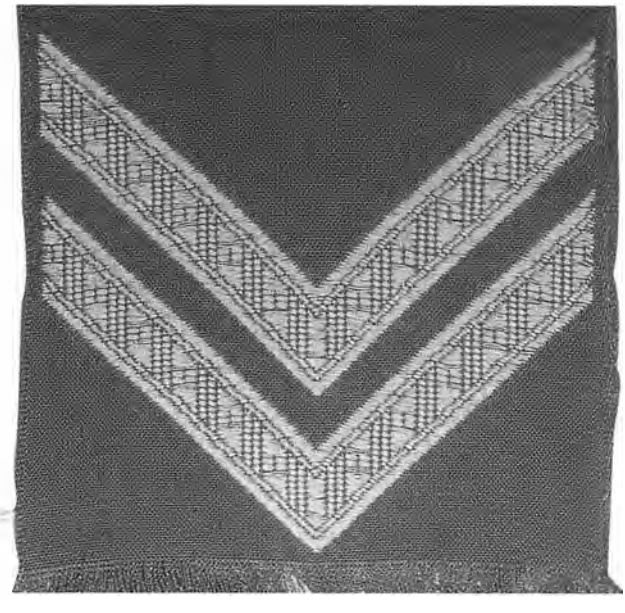

Til de nye hvervede soldater, mather, indførtes vævede ærmegradstegn i 1952. For mathelever bestod de af en vinkel med spidsen nedad, og for mather af to tilsvarende vinkler. Tøjhusmuseet.

Genindkaldte værnepligtige møder op til øvelsen »gæv kriger«. Under det meste af Den kolde Krig blev en del af værnepligten aftjent i form af genindkaldelser. Foto: FOV.

på 9-11 måneder. Med den nye ordning blev tjenestetiden forlænget til 12 måneder, og året efter blev den sat yderligere op til 18 måneder. Forøgelsen, der var en imødekommelse af nogle minimumskrav, som var opstillet i NATO-regi som følge af Korea-krigen, vakte politisk diskussion. Da VK-regeringen i 1953 blev afløst af en socialdemokratisk regering under Hans Hedtoft, nedsatte denne hurtigt tjenestetiden til 17 måneder og senere til 16. Ifølge 1951-loven kunne de værnepligtige i løbet af de første ni år efter hjemsendelsen indkaldes til fortsatte øvelser i sammenlagt 60 dage.

Forsvarsordningerne af 1960 og 1973

Med Forsvarsordningen af 1960 blev det hvervede element i hæren styrket, og hvervningen blev udvidet til at omfatte underofficerer. De hvervede soldater blev nu benævnt konstabler eller stampersonel. Begrundelsen for at indføre

Almindelig værnepligt eller rekrutteringsbase

De seneste årtier har Danmark praktiseret det som populært kaldes den "ualmindelige værnepligt", det vil sige, at en lille del af en årgang bliver indkaldt.

Tilhængere af værnepligten kritiserer det lille indtag af værnepligtige hvert år, fordi det forringer forsvarets folkelige forankring. Kvinders mulighed for at aftjene værnepligt, og gøre karriere i forsvaret, var en vigtig sejr for tilhængerne for en bred folkelig deltagelse i landets forsvar. Hvis den folkelige forankring af forsvaret forsvinder, og der bliver mere professionelle tilstande, risikerer man, at forsvaret bliver "en stat i staten".

Værnepligtige fra Prinsens Livregiment på Skive Kaserne. Foto: Marianne Hansen, FOV.

Forsvarets officielle holdning har i en længere periode været, at man skulle bevare værnepligten. Et vigtigt motiv bag en bibeholdelse af værnepligten er, at den udgør en vigtig rekrutteringsbase for fast personel og soldater på reaktionsstyrkekontrakter, som kan deltage i internationale operationer. Der er i øjeblikket planer om at afskaffe territorialforsvaret, som traditionelt har bestået af enheder af værnepligtige. Derfor skal de værnepligtige have en ny rolle, hvis de stadig skal være en del af fremtidens forsvar.

NATO støtter ikke opretholdelsen af værnepligten. Det skyldes, at værnepligtige ikke kan udsendes i internationale operationer, og det er for ressourcekrævende at uddanne dem. Mange NATO-lande har afskaffet værnepligten.

Med indførelsen af konstabler i 1960 udgik mather, og der indførtes følgende afmærkning for konstablerne: Konstabelelever på skole skulle blot bære et vævet våbenmærke på overærmet. Det skulle de øvrige også, men herover fik konstabler et vandret vævet bånd og overkonstabler to bånd. Tøjhusmusseet.

stampersonel var dels Den kolde Krigs krav om et øget beredskab, dels at sikre en professionel stamme, der kunne forestå betjeningen af teknisk stadig mere komplicerede våbensystemer.

Konstabler forpligtede sig til en kontraktperiode på minimum tre år, inklusiv konstabelskolen. Havde de allerede aftjent deres værnepligt, behøvede de kun at

I 1963 indførtes nye gradstegn for underofficerer for at markere skellet mellem værnepligtige og frivillige. Den frivillige status blev markeret med buer under vinklerne. De værnepligtige gav snart disse øgenavnet »pisserender«. Tøjhusmusseet.

Deltagere på øvelsen »gæv kriger« modtager feltpost. I 1970'erne og 80'erne bestræbte forsvaret sig på at gøre arbejdsforholdene så fordelagtige som muligt for personellet. Foto: FOV.

tegne sig for to års tjeneste. De nye hvervede kunne højst forrette tjeneste i to år. Overkonstabler dog i hele ni år. Ved udgangen af det år de fyldte 32, blev de afskediget.

De værnepligtige kunne i løbet af de første ni år indkaldes til i alt 60 dages fortsat tjeneste, værnepligtige underofficerer dog i op til 70 dage. Herudover kunne der forekomme lejlighedsvise mønstringer af kort varighed. Tjenestetiden for de værnepligtige blev der ikke rykket ved førend i 1966, hvor den blev reduceret til 14 måneder. Ungdomsoprøret i slutningen af 1960'erne og USA's krig i Vietnam afstedkom en voksende modvilje mod militærtjeneste blandt ungdommen. Antallet af civile værnepligtige og militærnægtere voksede således år for år, og da årgangene samtidig blev mindre, begyndte man at få vanskeligt ved at skaffe værnepligtige rekrutter nok. Som konsekvens blev den værnepligtige styrke reduceret ved forsvarsordningen af 14. februar 1973, så de hvervede kom til at udgøre halvdelen af hærens mandskab. Tjenestetiden blev samtidig sat ned til ni måneder for at løse problemet.

Kriger eller 8.00-16.00 ansat

Soldat fra den danske styrke i Irak i 2003. Foto: Per A. Rasmussen, FOV.

I slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne fik ansættelser i hæren et mere civilt præg. Personellet blev ansat på langtidskontrakter, og der blev indført regler for arbejdstid. I den stabile periode under Den kolde Krig blev der ikke sat spørgsmålstegn ved, om disse faglige landvindinger stemte overens med ønsket om at have en effektiv hær, som kunne forsvare landet. Da Danmark i 1990'erne i stigende omfang involverede sig i internationale operationer, viste dette system visse svaghedstegn. Der var for få yngre officerer, befalingsmænd og konstabler, der var klar til at blive udsendt på de ofte meget krævende operationer. For at afhjælpe problemet, blev reaktionsstyrke-kontrakten indført for en del af forsvarets personel. Det svarer lidt til tidligere tiders ordning med frimænd, som stod til rådighed for hæren, men havde civilt arbejde i perioder, hvor der ikke var brug for dem. I oplægget til det nye forsvarsforlig bliver der stillet krav om, at hæren i endnu højere grad skal kunne indsættes i alle typer opgaver - fra krigslignende til fredsbevarende operationer.

Tilhængerne af ændringerne mener, at det vil kræve en foryngelse af hærens personel at leve op til de nye krav. Derfor mener de, at kontraktforholdene skal ændres, så soldaternes kontrakter gælder over kortere perioder og er mere fleksible.

Modstanderne mener, at man ikke først kan bede folk om at sætte livet på spil i internationale operationer, for derpå at sende dem ud på et usikkert arbejdsmarked. Desuden vil det være lettere at rekruttere folk, hvis der er større tryghed i ansættelsen.

Forskellen mellem den civile og militære værnepligt blev ved samme lejlighed mindsket, så den civile tjeneste herefter kun var 12 måneder, og blot otte måneder for civilforsvarets værnepligtige. Ved 1951-lovens forøgelse

Kvindelig værnepligtig i en spejderdeling fra Jydske dragonregiment under en brigadeøvelse i Oksbøl. Foto: Sune Wadskjær Nielsen, FOV.

af tjenestetiden for de militære værnepligtige, var den civile værnepligt samtidig vokset til et højdepunkt af 24 måneders tjeneste. Ved militærnægterloven af 1967 bestemtes, at tjenestetiden for civilt arbejde skulle være fem måneder længere, end den der måtte være gældende for infanteriet. Ved 1973-ordningen blev forskellen yderligere mindsket til blot tre måneder.

I 1970 blev der oprettet endnu et alternativ for de, der ikke ønskede at aftjene deres værnepligt i forsvaret. På Det

radikale Venstres initiativ vedtog Folketinget 4. juni 1970 Lov om værnepligtens opfyldelse ved bistandsarbejde i udviklingslandene. Logikken bag ordningen var, at mellemfolkeligt samarbejde ville skabe større forståelse nationerne imellem, og dermed mindske risikoen for konflikt.

I værnepligtsudvalget, der nedsattes i 1973, diskuterede man bl.a. kvindelig værnepligt, generel samfundstjeneste samt indførelse af en værneskat, for dem der blev fritaget. Kvindelig værnepligt ville imidlertid ikke røre ved den ulighed der lå i, at kun en mindre del af hver årgang blev indkaldt. Udvalget frarådede af forskellige årsager de tre idéer. Indførelse af en rigtig løn for de værnepligtige blev i stedet foreslået, som en kompensation for den ulighed, der prægede hele værnepligten. Med den reducerede udskrivning efter 1973-ordningen var uligheden således blevet endnu mere synlig.

Som et resultat af udvalgets overvejelser besluttede Folketinget i 1976 at indføre egentlig soldaterløn fra 1977. Soldaterne mistede i stedet alle de hidtidige støtteordninger, herunder bespisning. Med rigtig løn måtte soldaterne fremover selv betale for deres mad.

Med indførelsen af løn blev tjenesten alt andet lige mere attraktiv, og et mere åbenlyst alternativ til de voksende arbejdsløshedskøer i 1980'erne.

Kvinder i hæren

Som en følge af ligestillingsdebatten blev det i 1962 muligt for kvinder at blive antaget på kontrakt som konstabler. Det var dog først i 1971, at de første kvindelige konstabler blev ansat i hæren. Ved en justering af værnepligtsloven i 1998 blev det desuden muligt for kvinder at gennemføre frivillig værnepligtstjeneste. Denne ordning blev umiddelbart meget populær, hvilket uden tvivl skyldtes den meget

kortere tjenestetid. Det er i hvert fald bemærkelsesværdigt, at antallet af kontraktansatte kvinder faldt voldsomt efter "værnepligts"-modellens indførelse.

Værnepligtsloven af 1980

Værnepligtsloven af 30. maj 1980 afskaffede den mand-af-huse bestemmelse, som indgik i loven om Hjemmeværnet fra 1948. Loven betød endvidere, at hele udskrivningsvæsenet blev samlet i Værnepligtsstyrelsen. Den frivillige værnepligt, hvor man først udskrev dem der frivilligt ønskede at gøre tjeneste, og først derefter fortsatte med tvangsudskrivning, havde sådan set eksisteret siden 1975, men blev nu lovfæstet. De frivillige fik så vidt muligt lov til selv at vælge, ved hvilket værn og ved hvilken våbenart de ville tjene. Det er aldrig undersøgt, hvor mange af de frivillige, der er rigtige frivillige, og hvor mange, der vælger den frivillige værnepligt, efter at have trukket et lavt nummer ved sessionen, for dog at få nogen indflydelse på hvor og hvornår, de skal aftjene værnepligten.

Tjenestetiden for den civile værnepligt, nægterne, blev ved lov af 4. juni 1986 gjort lige med den militære værnepligt.

Tjenestetiden for de militære værnepligtige blev i løbet af 1980'erne gjort stadig mere forskellig, afhængig af ved hvilken våbenart og afdeling, de tjente. Uddannelseskravene er meget forskellige, og for at undgå spildtid for de værnepligtige ved visse afdelinger, valgte man i stedet at differentiere tjenestetiden. Denne kom hermed til at svinge mellem fire og 12 måneder, og værnepligten kan således ikke længere kaldes lige.

Afrunding

Hærens rekruttering har i den her beskrevne periode gennemgået utallige forandringer, hvor man har svinget mellem at have en hær, der udelukkende bestod af udskrevne værnepligtige, til en hær der næsten kun bestod af hvervede. Snart sagt alle tænkelige kombinationsmuligheder har været afprøvet, afhængig af den sikkerhedspolitiske situation og de politiske magtforhold i statens ledelse og i samfundet som helhed.

Nutidig fremstilling af hvervet soldat fra første halvdel af 1700-tallet. Tøjhusmuseet.

Da Frederik 3. tiltog sig enevældig magt på bekostning af adelen i 1660, oprettede han en stående hær, der bl.a. skulle beskytte hans nye magtposition. Han var lidt utryg ved den udskrevne milits, og satsede primært på hvervede regimenter, der kun var loyale over for ham selv. Ved århundredets slutning var den udskrevne del af hæren næsten forsvundet. Sveriges angreb i år 1700 viste dog, at staten havde behov for en større hær end den hvervede, som man havde råd til. En ny landmilits blev derfor oprettet, og snart blev

bønderkarlene bundet til deres udskrivningsdistrikt - til hjemstavnen. Stavnsbindingen var en imødekommelse af godsejerstanden, som var utilfredse med udskrivningen. Den drænede landbruget for arbejdskraft, mente man. Sådanne erhvervsøkonomiske særinteresser blev i 1780'erne trængt i baggrunden, og med Stavnsbåndets ophævelse i 1788 blev godsejernes indflydelse på udskrivningsvæsenet stort set ophævet.

Da næsten alle tjenstdygtige mænd var optaget i militsens ruller, var hæren henvist til at hverve i byerne. Disse kunne imidlertid ikke tilfredsstille behovet, og den danske hær opretholdt derfor gennem hele 1700-tallet en omfattende hvervevirksomhed i Tyskland. At skaffe tilstrækkeligt med rekrutter var imidlertid en slidsom og bekostelig affære, og kvaliteten var ikke altid tilfredsstillende.

Den voksende patriotisme i slutningen af 1700-tallet kulminerede med Slaget på Reden i 1801. Holdningen blandt byernes borgerskab og statens ledelse var nu, stærkt inspireret af udviklingen i det revolutionære Frankrig, at landet burde forsvares af folket selv. At forsvare ens land burde være en pligt, og man besluttede derfor at indstille hvervningen. Pligten skulle kun omfatte bondestanden. Borgerskabets bidrag til landets forsvar var dels borgervæbningerne, dels at man skaffede indkvartering m.v. til hæren. Da der stadig fandtes folk, der frivilligt ønskede at gøre militærtjeneste, opretholdt man muligheden for, at de kunne indgå kontrakt med regimenterne. Desuden foretrak man længe at hverve underofficerer og musikere, da deres arbejde krævede særlige færdigheder. Det hvervede element i hæren blev dog stadig mindre.

I de næste årtier voksede forestillingen om, at alle samfundets grupper, eller stænder, burde tage ligeligt del i rigets forsvar. Krigsudbruddet i 1848 skabte en voldsom national bølge, og følgen blev indførelsen af den

Værnepligtige med panser-værnsvåben. En af grundene til at mange i hæren ønkser at bevare værnepligten, som en mulighed for rekruttere folk er, at de unge er fortrolige med den nye teknologi, som mere og mere præger moderne krigsførsel. Foto: Sune Wadskjær Nielsen, FOV.

almindelige værnepligt. Den nye værnepligt var dog ikke mere almindelig, end at man kunne betale andre for at stille i sit sted. Hermed var samfundets mere velstillede grupper fortsat privilegeret. Stillingsvæsenet blev dog helt ophævet i 1867, hvor man også endeligt indstillede hvervningen af militære musikere.

Hærens rekruttering undergik herefter ingen afgørende forandringer, førend hvervningen blev genoptaget i 1951. Ordet "hvervet" brød man sig imidlertid ikke længere om, så i stedet opfandt man nye begreber som "kontraktansat", "professionel", "stampersonel", "math" og "konstabel".

Hvis vi afslutningsvis kigger tilbage, kan man sige, at den danske hær i de sidste 30-40 år stort set har været organiseret som i perioden 1764-1808: En hvervet garnisonsstyrke til stadig tjeneste, og en udskreven milits, der efter en relativ kort grunduddannelse, skal fungere som mobiliseringsstyrke. Hvis man fortsætter de historiske sammenligninger, kan Hjemmeværnets rolle som lokalforsvar på tilsvarende vis siges at modsvare Kystmilitsen og Landeværnet, der oprettedes i 1801.

Værnepligtigt infanteri fra Prinsens Livregiment under en brigadeøvelse på Viborgegnen i foråret 2003. Foto: Sune Wadskjær Nielsen, FOV.

Fremtiden

Med Den kolde Krigs ophør, og et voksende engagement i FN-regi, er forudsætningerne for hvordan den danske hær skal rekruttere ændret. Med Warszawa-pagtens forsvinden ophørte behovet for et stort militært beredskab. Der er for tiden ikke nogen nær ydre trussel, der kan

berettige indkaldelsen af halve eller hele årgange. Indsats i konfliktzoner langt fra Danmarks grænser rejser på sin side et moralsk problem. Kan man tvinge landets borgere til at risikere liv og lemmer, når riget ikke direkte er truet? Situationen kan sidestilles med Den polske Tronfølgekrig, hvor den danske konge sendte danske soldater til udlandet i 1734-35. Dengang valgte man også at sende hvervede soldater, som i vor tids FN-missioner. Under Den spanske Arvefølgekrig 1702-14 havde man derimod også sendt udskrevne soldater af sted, hvilket medførte stor utilfredshed i befolkningen og en årtier lang frygt for militærtjeneste.

I september 2003 har den siddende VK-regering meldt ud, at den ønsker værnepligten indskrænket til en nærmest symbolsk størrelse, hvor de udskrevne ikke uddannes til at løse kampopgaver. Den rigtige felthær, som også kan operere uden for rigets grænser, skal bestå af kontraktansatte soldater. Umiddelbart ser regeringens forslag ud til at kunne samle flertal blandt resten af Folketingets politikere. De forskellige politiske partier har ellers gennem 1900-tallet svinget mellem at støtte værnepligten, og at tale for dens indskrænkning, men aldrig at afskaffe den. Nu sytes der derimod at have samlet sig et flertal for en hvervet hær.

En udbredt holdning i dansk efterkrigspolitik har ellers været, at hæren ikke måtte adskille sig fra folket. Den måtte ikke blive et fremmedlegeme i staten, men skulle være tæt forbundet med folket gennem værnepligten. Forestillingen gik også på, at værnepligten på den ene side sikrede en folkelig og demokratisk kontrol med de væbnede styrker, på den anden side skabte den en øget forståelse over for militæret og dets behov. Endelig var der spørgsmålet om finanserne. En hvervet professionel hær har til alle tider været dyrere end en udskrevet.

Forsvaret har på sin side selv vaklet i sin holdning til rekrutteringsspørgsmålet. På den ene side var det taktisk klogt at fastholde værnepligten af hensyn til den folkelige forankring, på den anden side var der ingen tvivl om, at de professionelle med deres længere uddannelse og rutine var bedre soldater.

Links

Om hæren i dag
www.hok.dk

Om hele forsvaret i dag:
www.fko.dk

Om rekruttering til nutidens forsvar:
www.fvr.dk

Debat om forsvaret:
www.folkogforsvar.dk

Litteratur om hæren:
www.kgbmil.dk

Det danske forsvars historie:
www.milhist.dk

Dansk Forsvarsmuseum (Tøjhusmuseet):
www.thm.dk

Litteratur

Andersen, Claus Eskild: Militærtjenesten som trussel? En undersøgelse af fritagelser for udskrivning til den danske hær 1750-1800. Fortid og Nutid nr. 1, 1997, s. 3-24.

Bjerg, Hans Christian: "Til fædrelandets forsvar". Værnepligten i Danmark gennem tiderne. Værnepligtsstyrelsen. Kbh. 1991.

Bjerg, Hans Christian, Uffe Østergaard og Hans Engell: Se lige ud! Værnepligten til debat. Udgivet af Folk&Forsvar 1999.

Danstrup, John: Kampen om den danske hær 1740-66. Historisk Tidsskrift, 11. Række, bind II, 1947-49, s. 1-60.

Hedegaard, E.O.A.: Leding og Landeværn. Middelalderens danske forsvar. 1985.

Holmgaard, Jens: ... uden at landet besværes. Studier over Frederik 4.s landmilits med særligt henblik på spørgsmålet om stavnsbånd og bønderkarlenes vilkår i øvrigt. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1999.

Holmgaard, Jens: Excercitsen bag kirken efter gudstjenesten. Var landmilitsen i stavnsbåndstiden en ringe byrde?. Bol og By 1986/1.

Johansen, Jens: Frederik VI's Hær 1784-1814. Udgivet af Generalstaben. Kbh. 1948.

Løgstrup, Birgit: Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788. Landbohistorisk Selskab. Odense 1988.

Løgstrup, Birgit: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. Kbh. 1983.

Madsen, Emil: Et svensk Skrift om Hvervningen til Fodfolket i den danske Hær ca. 1775. Militært Tidsskrift 1909, s. 196-199.

Militært Tidsskrift: 1970, s. 144-153 og 497-512. 1982, s. 245-266. 1984, s. 51-68. 1985, s. 76-88. 2003, s. 258-305.

Oppermann, R. Th.: Den danske Rets Bestemmelser om Værnepligt og Udskrivningsvæsenet. 1864.

Petersen, Karsten Skjold: Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i den danske hær 1774-1803. Kbh. 2002.

Petersen, Karsten Skjold: Landsoldater og national-rekrutter. To typer udskrevne 1767-1802. Personalhistorisk Tidsskrift 2001, nr. 2, s. 235-241.

Rasmussen, Knud: Lægdsvæsenet 1788-1914. Arkiv. Tidsskrift for arkivforskning 1966-67, s. 168-190.

Rockstroh, K. C.: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede. Bind I-III. Det Schønbergske Forlag. Kjbh. 1909, 1916 & 1926.

Thaulow, Th.: Den danske Soldat gennem Tiderne. Folmer Christensens Forlag. Kbh. 1946.

Thomsen, Rudi: Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark. 1949.

Vaupell, Otto: Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie indtil 1814. Første og anden del. Den gyldendalske Boghandel. Kjbh. 1872 og 1876.

Vaupell, Otto: Oplysninger om Hærens Styrketal og Udgifterne til den i Aarene 1680 til 1896. Militært Tidsskrift 1898, s. 392-405.

Ved forenede kræfter: Forsvarets militære ledelse. Udgivet af Forsvarskommandoen. Vedbæk 2000.

Vognsen Christian (red.): Soldater på skolebænk. Forsvarets civilundervisning 1952-1973 (2001).

Om forfatteren

Karsten Skjold Petersen er museumsinspektør og seniorforsker på Tøjhusmuseet. Han har tidligere skrevet bøgerne »Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803« (2002) og »Husarer i Roskilde: En garnison og dens by 1778-1842« (2003) samt en række tidsskriftsartikler om forskellige aspekter af den danske hærs historie.

Om FOV

Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste (FOV) informerer om det danske forsvar til civile målgrupper gennem udstillinger, freds- og konfliktspil, undervisning, bøger samt hjemmesiden http://www.fov.dk

FOV fremmer også den enkeltes trivsel på arbejdspladsen via den landsdækkende socialrådgiverservice for ansatte og værnepligtige i forsvaret og Beredskabsstyrelsen. FOV arrangerer feltunderholdning for udstationerede danske soldater. FOV administrerer desuden to fonde, som kan søges af ansatte i forsvaret og Beredskabsstyrelsen.

Siden Danmark fik en stående hær i 1660, har spørgsmålet om, hvordan man skulle rekruttere soldater til hæren været til debat. Det har ofte været vanskeligt at finde en balance mellem kravene til en effektiv hær og de økonomiske midler, som var afsat til militæret. Valget har ofte stået mellem udskrevne og værnepligtige soldater eller hvervede og professionelle soldater. Det er muligt at drage mange paralleller til fortiden fra den nuværende diskussion om, hvorvidt værnepligten skal bibeholdes, selv om territorialforsvaret ser ud til at bortfalde.

Hæftet er skrevet til alle, som er interesserede i at få indblik i, hvordan rekrutteringsspørgsmålet har været håndteret igennem de seneste 300 år i den danske hær. Formålet er at kunne se nutidens værnepligtsdebat i et bredere historisk perspektiv.

Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste